

KRALİÇE TAMARA (TAMAR) DEVRİ (1184-1213) GÜRCÜ DIŞ POLİTİKASI VE BÖLGEDEKİ YANSIMALARI

Erhan Ateş*

Öz

Gürcü Krallığı'nın en geniş sınırlarına ulaştığı Kraliçe Tamara devri, hem içeride hem de dışarıda çok önemli askeri ve siyasi gelişmelere sahne olmuştur. İlk olarak içerideki muhalifler ve isyanlar ile uğraşmak zorunda kalan Kraliçe Tamara, bu problemleri kısa bir süre içerisinde hallettikten sonra yönünü dış politikaya çevirmiş ve pek çok askerî başarı elde etmiştir. Bu zaferlerden ilki Şemkür Savaşı'dır. 1195'te meydana gelen savaşta Gürcüler büyük bir Müslüman koalisyonunu yenilgiye uğratmışlardır. Ancak bu dönemde kazanılan zaferlerden en büyüğü 1202'deki Pasinler savaşıdır. Bu savaş sadece Gürcüler için değil aynı zamanda bütün Hristiyan dünyası için oldukça önemlidir. Bundan sonra Gürcistan Güney Kafkasya'daki en büyük güçlerden birisi olmuştur. Tamara döneminin bir diğer önemli olayı ise 1204'te Karadeniz'de Gürcü askerlerinin yardımı ile Trabzon Rum Devleti'nin kurulmasıdır. Gürcüler daha sonra Azerbaycan'ı istila etmişler ve bölgedeki pek çok şehri ele geçirmişlerdir. Böylece XIII. yüzyılın başlarında Gürcüler güneydoğu sınırlarında üstünlüğü ele geçirmişler ve güneydoğu ve güneybatı yönünde ülkelerinin güvenliğini sağlamışlardır. Gürcü Krallığı bu dönemde politik ve askerî olarak güçlerinin zirvesine ulaşmıştır. Bu nedenle Tamara devri günümüzde Altın Çağ olarak adlandırılmaktadır. Biz bu çalışmamızda bölge tarihinin gidişatını derinden etkileyen bu olaylardan bahsederek, Gürcü Krallığı'nın bölgenin en güçlü devletlerinden birisi haline gelme sürecini anlatacak ve bölgedeki yansımalarından bahsetmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Kraliçe Tamara (Tamar), Gürcü Krallığı, Selçuklular, Güney Kafkasya, Pasinler Savaşı*

Abstract

Georgian Foreign Policy in the Reign of Queen Tamar and Its Reflections in the Region

Reign of Queen Tamar during which the Georgian Kingdom reached its widest borders, witnessed very important military and political developments both inside and outside. Queen Tamar who firstly had to deal with opponents and revolts, changed her course to the foreign policy after resolving these problems in a short time and achieved numerous military successes. The first of these victories is the Battle of Shamkhor. Georgians defeated a big Muslim coalition in the Battle of Shamkhor in 1195. But the greatest victory of this period is the Battle of Basian in 1202. This triumph was a great event not only for Georgia, but also for the all Christian world. Henceforth,

---

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Sıhhiye, Ankara. E-Posta: er-han18@hotmail.com
(Makale Gönderim Tarihi: 29.09.2017 - Makale Kabul Tarihi: 20.11.2017)

Georgia became one of the strongest power in Southern Caucasus. Another significant event of Tamar's reign is the foundation of the Empire of Trebizond on the Black Sea in 1204 with the aid of Georgian troops. Georgians then invaded Azerbaijan and seized many cities in this region. Thus, at the beginning of 13'th century, Georgia had a superior position along her southern frontiers and secured the safety of country's southeast and southwest territories. The Georgian Kingdom reached zenith of its political and military power in that time. Because of this, today Tamar's reign is called as the Georgian Golden Age. In this study, firstly we will talk about these events that deeply affected to the historic process of the region. And then we will try to explain the process how the Georgian Kingdom became one of the most powerful states of the region and its reflections in this area.

Keywords: *Queen Tamar (Tamara), The Georgian Kingdom, Seljuks, Southern Caucasus, The Battle of Basian*

I. Kraliçe Tamara'nın Tahta Geçişi ve Hâkimiyet Kurma Çabaları

Kraliçe Tamara, Gürcü Kralı III. Giorgi (George) (1156-1184) ile Oset Kralı'nın kızı Burduhan'ın¹ çocuğudur.² Uzun süre Gürcü Krallığı'nı idare eden ve bu süre zarfında çok önemli başarılar elde eden III. Giorgi, 1178 yılında devletin bütün ileri gelenlerinin de onayı ile kızı Tamara'yı tahtına oturtturarak varisi ilan etmiştir. Giorgi'nin bundaki amacı kendisinden sonra meydana gelebilecek taht kavgalarının önüne geçmektir. Tamara bu dönemde Gürcü tahtının ortağı olsa da devlet işlerine karışmamış, ülkeyi babası Giorgi tek başına idare etmiştir. III. Giorgi'nin 1184 yılında hayatını kaybetmesinin ardından Tiflis yakınlarındaki İsan Kalesi'nden başkent Tiflis'e gelen Tamara, kendisine karşı çıkan bütün muhalif seslere rağmen burada tahta oturmuş ve Gürcü tahtının tek başına sahibi olmuştur.³

III. Giorgi'nin vefatının ardından devleti tek başına idare etmeye başlayan Kraliçe Tamara, ilk olarak kendisinin tecrübesizliğinden ve gençliğinden faydalanarak, önceden sahip oldukları gücü ve memuriyetleri ele geçirmenin yollarını aramaya başlayan aristokratların isyanı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu isyanlar neticesinde en sadık adamlarından Gürcü ordusu *Amirspasaları*⁴ (Başkomutan) Kubasar ile *Mshartukhutsesi* (Saray Kâhyası ve Saray Ekonomisi Sorumlusu) Apridoni'yi görevinden azletmek zorunda kalan

¹ Oset Kralı'nın eşinin Kıpçak kökenli olduğunu ileri süren bazı tarihçiler, bundan dolayı kızı Burduhan ile ondan doğan Kraliçe Tamara'nın da Kıpçak kanı taşıdıklarını iddia etmektedirler. Bkz. Kırzioğlu 1992, s.131; Rasonyi 2006, s.130.

² Özkan 1968, s.84; Metreveli 2010, s.129; Kırzioğlu, 1992, s.131; Metreveli 1992, s.66.

³ Brosset 2003, s.356-360; *Kartlis Tskhovreba*, s.236-237; Vardan 1937, s.211; Step'annos Orbelean 2015, s.202; Berdzenişvili ve Canaşıa 2000, s.148-150; Lordkipanidze 1987, s.134; Metreveli 2010, s.130-135; Kırzioğlu 1992, s.131; Golden 2003, s.79; Allen 1971, s.103; Rayfield 2012, s.107; Tellioglu 2009, s.91; Çiloğlu 1993, s.46; Metreveli 1995, s.40.

⁴ Bu kelime Farsça ordu anlamındaki *sipeh* kelimesi ile Arapça komutan manasındaki *emir* sözcüğünün birleşiminden meydana gelen, başkumandan anlamındaki *Emir-i Sipeh-Salar* sözcüğünden bozmadır. Bkz. Mikaberidze 2007, s.122.

Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları

Kraliçe Tamara, onların mülklerinden bazılarını da el koydurmuştur.⁵ Tamara bundan bir süre sonra ise *Mechurchletukhutsesi* (Malî İşler ve Finans Sorumlusu) olarak görev yapan ve sarayın yanında *Karavi* denilen bir bina kurularak, devlet işlerinin görüşüleceği bir meclisin oluşturulmasını talep eden Kıpçak kökenli Kutlu Arslan'ın isyanıyla karşı karşıya kalmıştır. Kendisini etkisizleştirerek adeta bir kukla haline getirecek olan bu öneriyi reddeden Kraliçe Tamara, teklifi yapan Kutlu Arslan'ı hapse attırmıştır. Kutlu Arslan'ın hapse atılmasının ardından silahlanarak Gürcü sarayının kapısına dayanan taraftarları, Kraliçe'den onun serbest bırakılmasını talep etmişlerdir. Ancak iki taraf arasında yapılan görüşmeler neticesinde problem çözülmüş ve devlet işlerinin görüşülüp karara bağlanacağı *Tanadgoma* adı verilen bir danışma meclisinin kurulması kararlaştırılmıştır.⁶

Bu dönemde meydana gelen bir diğer önemli hadise ise Kraliçe Tamara'nın evliliği meselesiydi. Soylular bu defa Kraliçe'yi bu mesele üzerinden vurmaya çalışıyorlar ve Kraliçe'nin hâlâ yerine geçebilecek bir varise sahip olmadığını ve savaşta kendilerini idare edebilecek bir lidere ihtiyaç duyduklarını ifade ediyorlardı. Gerçekte ise amaçları kendi çıkarları doğrultusunda birini kral yaparak pozisyonlarını korumaktı. Bu baskılara daha fazla dayanamayan Gürcü Kraliçesi, 1185 yılında Tiflis Emîri Ebû'l-Hasan'ın (Abulasan) da arasında olduğu bazı soylular tarafından kendisi için uygun görülen, Suzdal Prensi Andre'nin oğlu Yuri Bogolubsky ile evlenmiştir.⁷

II. Kraliçe Tamara Devri Genişleme Çabaları ve Gürcü Dış Politikası

Kraliçe Tamara karşısına çıkan problemleri bu şekilde hallederek ülkesinin yönetiminde tam bir otorite sağladıktan sonra yönünü tamamen dış politikaya çevirmiştir. Bu dönemden itibaren saldırgan bir dış politika takip etmeye başlayan Gürcü Kraliçesi, ülkesinin sınırlarını oldukça genişletmiştir. Kraliçe'nin batı yönünde sefere karar vermesinin ardından Tiflis'ten harekete geçen kocası Bogolubsky, Pasinler'e kadar ilerleyerek Kars ve Karnifola'ya

⁵ Brosset 2003, s.363; *Kartlis Tskhovreba*, s.241; Metreveli 2010, s.136-137; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.150; Rayfield 2012, s.107; Tellioglu 2009, s.92; Kırzioğlu 1992, s.132; Lordkipanidze 1987, s.136; Subaşı 2015, s.22; Allen 1971, s.104; Golden 2003, s.79-80; Metreveli 1995, s.41; Mikaberidze 2007, s.598.

⁶ Brosset 2003, s.364; *Kartlis Tskhovreba*, s.241; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.151; Metreveli 2010, s.139-140; Tellioglu 2009, s.92-93; Rayfield 2012, s.107-108; Özkan 1968, s.85; Metreveli 1992, s.69-70; Lordkipanidze 1987, s.136-137; Golden 2003, s.80-81; Kırzioğlu 1992, s.131-132; Mikaberidze 2007, s.598; Metreveli 1995, s. 41.

⁷ Brosset 2003, s.365-366; Step'annos Orbelean 2015, s.202; *Kartlis Tskhovreba*, s.243; Lordkipanidze 1987, s.140-141; Golden 2003, s.81-83; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.152; Metreveli 2010, s.141-142; Kırzioğlu 1992, s.132-133; Rayfield 2012, s.109; Allen 1971, s.104; Metreveli 1995, s.41; Mikaberidze 2007, s.598.

(Kapılar Deresi, Tortum Çayı, Allahuekber Dağı Çevresi) girmiş ve buralardan ele geçirdiği ganimetler ile Kraliçe'nin yanına geri dönmüştür. Bu sırada Klarceti (Artvin, Ardanuç, Şavşat, Borçka, Murgul) bölgesine hücum eden bir grup Türkmen ise Ebû'l-Hasan oğlu Guzan (Kozan), Tao askerleri ile Botzo ve emrindeki Mashi'ye bağlı adamlar tarafından mağlup edilmişlerdir. Bunlar kazandıkları bu zaferin ardından Türkmenlerden ele geçirdikleri ganimetleri ve esirleri Kraliçe Tamara'ya sunmuşlardır. Bu seferin ardından Sargis, Vahram ve oğullarının da içerisinde yer aldığı Mkhargrdzelidzeler, Gürcü askerleriyle birlikte Duvın (Dvin) üzerine hareket etmişlerdir. Buradan ele geçirdikleri ganimetler ile geri döndükleri sırada yolda Duvın ve Sürmeli (Surmari) askerlerinin saldırısına uğrayan Gürcüler, derhal geriye dönmüşler ve girdikleri savaşın neticesinde onları yenilgiye uğratmışlardır. Böylece düşmanı firara zorlayan Gürcü kuvvetleri, buralardan elde ettikleri ganimetlerle Kraliçe'nin huzuruna varmışlardır. Daha sonra Aşağı, Yukarı ve Orta Kartli bölgelerinde de başarılı seferler düzenleyen Gürcüler, bu bölgelerde Kraliçe Tamara ve eşi Yuri Bogolubsky'e itaat etmeyen hiçbir güç bırakmamışlardır. Bogolubsky bu seferlerden kısa bir süre sonra Kraliçe Tamara'nın emri üzerine bir kez daha Duvın tarafına doğru sefere çıkmıştır. Emrindeki askerler ile gerçekleştirdiği bu akınlar neticesinde, pek çok şehir, ganimet ve esir ele geçiren Bogolubsky, daha sonra Tamara'nın yanına geri dönmüştür.⁸ Erdoğan Merçil'in de ifade ettiği gibi⁹ Müverrih Vardan'ın 1191'de Gürcülerin Şirak (Şüregel) bölgesine düzenlediklerini söylediği¹⁰ sefer muhtemelen budur. Ancak bu seferin tarihi 1191'den önce olmalıdır. Eğer sefer sırasında Yuri Bogolubsky'nin Gürcü ordusunun başında olduğunu göz önünde bulundurursak, bu akınlar en geç Tamara'nın onu boşadığı 1187-1188 yılında gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Kraliçe Tamara, istirahat etmek için zaman zaman kocası Yuri Bogolubsky ile birlikte İmereti'ye (Başiaçuk) ya da Şirvan sınırlarına gitmekteydi. Kraliçe ne zaman Şirvan sınırına gitse, kendisine tabi olan Şirvanşâh II. Ağsartan (1160-1196) hediyeler sunmaya gelir ve birlikte avlanmaya giderlerdi. Kraliçe Tamara da Şirvanşâh'a hediyeler sunar ve onu memleketine uğurlardı. Şirvanşâh kendisine tam bir vassal tabiiyeti göstermekteydi.¹¹

Yuri Bogolubsky bir süre sonra yeniden büyük bir ordu toplayarak Gelakun (Gökçe Göl) üzerine yürümüş ve burada bulunan Türkmenleri kılıçtan geçirdikten sonra çok sayıda esir ve ganimet elde etmiştir. Buradan geri

⁸ Brosset 2003, s.368-369; *Kartlis Tskhovreba*, s.244; Vardan 1937, s. 217-218; Step'annos Orbelean 2015, s.202; Subaşı 2015, s.22-23; Lordkipanidze 1987, s.147; Allen 1971, s.104; Rayfield 2012, s.109; Keleş 2016, s.315-316; Gürbüz 2002, s.88.

⁹ Brosset 2003, s.368.

¹⁰ Vardan 1937, s.218.

¹¹ Brosset 2003, s.369; *Kartlis Tskhovreba*, s.244; Rayfield 2012, s.109; Lordkipanidze 1987, s.148.

Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları

döndükleri sırada Gelakun Türkmenlerinin saldırısına uğrayan Gürcüler, karşılına çıkan Türkmenleri mağlup etmişler ve elde ettikleri ganimetlerle ülkelerine geri dönmüşlerdir. Gürcüler daha sonra büyük ve meşhur bir savaşçı olan Asat Grigolis-Dze komutasında ilk olarak Gence'nin alt tarafındaki Beylekân'a (Balukan, Baylakan) daha sonra da kuzeyde Ağrı Dağı'na kadar olan bölgelerde Aras kıyılarına hücum etmişlerdir. Burada karşılına çıkan kuvvetlere karşı başarılı sonuçlar elde eden Gürcüler, zengin ganimetlerle geriye dönmüşlerdir.¹²

Yuri Bogolubsky iyi bir asker olmasına rağmen iyi bir kişiliğe sahip değildi. *Gürcü Vakayinamesi*'nin "ayyaş, hain, sefil ve ahlaksız" olarak nitelendirdiği Yuri Bogolubsky'e iki buçuk yıl kadar dayanabilen Kraliçe Tamara, 1187-1188 yılında Bogolubsky'i boşamış, kıymetli kumaşlar ve büyük bir servet ile onu sürgüne yollamıştır.¹³ Eşinden boşanmasının ardından hem Doğu hem de Batı'daki pek çok hükümdardan hediyeler ve evlilik teklifleri alan Kraliçe Tamara, ikinci evliliğini 1189 yılında halası Rusudan tarafından Gürcü sarayında yetiştirilen Oset Kralı'nın oğlu David Soslan (1189-1207) ile gerçekleştirmiştir. Onların evliliklerinden ileride Gürcü kralı olacak olan Giorgi Laşa adlı bir erkek evlat ile Rusudan adlı bir kız çocuğu sahibi olmuşlardır.¹⁴

Kraliçe'nin kendisini sürgün etmesinin ardından İstanbul'a giden Yuri Bogolubsky daha sonra iki kere başarısız darbe girişiminde bulunmuştur. İstanbul'a gittikten sonra burada kendisine verilen paraları bitiren Bogolubsky, eski güçlerine kavuşmak isteyen soyluların daveti üzerine 1191 yılında Gürcistan topraklarına girmiş ve Kraliçe'ye karşı isyan bayrağını açmıştır. Bölgedeki pek çok feodal beyi tarafına çekmeyi başaran Bogolubsky, kısa bir süre içerisinde Gürcistan'ın batı bölgelerini hâkimiyeti altına almış ve buraların kralı ilan edilmiştir. Ancak Yuri Bogolubsky'nin bu başarısı uzun süreli olmamış, Tmogvi (Tümük) ve Eruşet arasındaki bir bölgede meydana gelen savaşta Kraliçe Tamara'ya sadakatle bağlı ordular tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kraliçe bu savaşın ardından isyana karışan feodallerin yerine güvendiği adamlarını tayin etmiştir. Böylece Sargis Mkhargrdzelidze'nin oğlu Lori (Lore, Loru) hâkimi Zakaria Amirspasalar, diğer oğlu İvane ise

---

¹² Brosset 2003, s.369-370; *Kartlis Tskhovreba*, s.245; Subaşı 2015, s.23; Turan 2013b, s.188.

¹³ Brosset 2003, s.371; *Kartlis Tskhovreba*, s.245; Metreveli 2010, s.143; Lordkipanidze 1987, s.142-143; Allen 1971, s.104; Rayfield 2012, s.110; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.152; Kırzioğlu 1992, s.133; Metreveli 1995, s.41; Eastmond 1998, s.132.

¹⁴ Brosset 2003, s.374-376; *Kartlis Tskhovreba*, s.245-248; Step'annos Orbelean 2015, s.202; Vardan 1937, s.219; Metreveli 2010, s.148-152; Lordkipanidze 1987, s.143; Allen 1971, s.104; Rayfield 2012, s.110; Golden 2003, s.83; Metreveli 1992, s.77; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.152; Kırzioğlu 1992, s.133; Metreveli 1995, s.41; Mikaberidze 2007, s.598.

Msahurtkhutsesi olmuştur. İsyanın bastırılmasının ardından eski kocası Bogolubsky’i affeden Kraliçe Tamara, daha sonra onu serbest bıraktırmıştır.¹⁵

Kraliçe Tamara gücünü topladıktan ve önemli görevlere güvenilir adamlarını getirdikten sonra yeniden yönünü dış politikaya çevirmiştir. David Soslan liderliğinde harekete geçen Gürcü ordusu Berdea’ya (Barda, Berde, Bardaw) doğru yürümüş ve Arrân (Karabağ, Gence) bölgesini tahrip etmiştir. Buradan çok sayıda ganimet ve esir elde eden Gürcüler daha sonra bu esirleri Kraliçe ve yeni doğan oğlunun uzun ömürlü yaşamaları için serbest bırakarak ülkelerine geri dönmüşlerdir.¹⁶ Kraliçe Tamara ordusunu bir ay dinlendirdikten sonra Azerbaycan Atabeyi Kızıl Arslan (1186-1191) ile Ahlat şâhi Seyfeddin Begtimur’un (1185-1193) ölümünün ardından bölgede kendilerine karşı yalnız kalan ve zor duruma düşmüş olan¹⁷ Saltuklular üzerine, David Soslan komutasında bir ordu göndermiştir. Harekete geçtikten sonra Kars, Sürmeli ve İspir’e kadar ilerleyen Gürcü ordusu Erzurum önlerine kadar gelmiştir. Bunu haber alan Saltuklu hükümdarı Nasreddin Muhammed (1168-1191), iki oğlu, yaya ve süvari askerleriyle birlikte surlardan çıkarak Gürcülerin karşısına çıkmıştır. Savaşın başlamasının ardından zor duruma düşen şehir halkı; kadın, çocuk ve at sürülerinin götürüldüğünü görünce ağlayarak “*Topraklarımızda Hristiyan ırkını görmemiş olan bizlere bu felaket nereden geldi?*” demişlerdir. Ertesi gün sabahında toparlanan şehir halkı, trampet ve davul sesleriyle birlikte galeyana gelerek kanlarını akıtmaya ve canlarını vermeye azmetmiştir. Bunu gören David Soslan atına binerek mızrağını eline almış ve düşmanlarının içine dalmıştır. *Gürcü Vakayinamesi* bu bilgileri verdikten sonra David Soslan’ın ülkesine geri döndüğünü ifade etmekte¹⁸ ancak savaşın sonucu hakkında net bir bilgi vermemektedir. Osman Turan, *Gürcü Vakayinamesi*’nin olayı bu şekilde yarıda kesmesinin ve David’in geri çekildiğini söylemesinin Gürcülerin Erzurum’da bozguna uğradıklarına delalet ettiğine işaret etmektedir.¹⁹

¹⁵ Brosset 2003, s.377-382; *The Georgian Chronicle*, s.117-121; *Kartlis Tskhovreba*, s.248-251; Metreveli 2010, s.145-147; Lordkipanidze 1987, s.144-146; Allen 1971, s.104-105; Rayfield 2012, s.111; Metreveli 1992, s.77; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.152; Lordkipanidze 1987, s.149; Metreveli 1995, s.41-42; Eastmond 1998, s.94, 133. Yuri Bogolubsky, 1193 yılında bir kez daha Arrân Atabeyi’nden aldığı destekle Kraliçe’ye karşı isyan etmiştir. Bu isyan neticesinde de başarısız olan Bogolubsky daha sonra ortadan kaybolmuştur. Bkz. Rayfield 2012, s.112; Gumilëv 2006, s.406.

¹⁶ Brosset 2003, s.383; *The Georgian Chronicle*, s.123; Lordkipanidze 1987, s.149; *Kartlis Tskhovreba*, s.252.

¹⁷ Turan 2013b, s.34; Gürbüz 2002, s.89.

¹⁸ Brosset 2003, s.383-384; *Kartlis Tskhovreba*, s.252-253; *The Georgian Chronicle*, s.124; Sümer 2015, s.45; Turan 2013b, s.276; Kaya 2006, s.75-76; Rayfield 2012, s.112; Bedirhan 2014, s.194-195; Keleş 2016, s.316; Özaydın 2009, s.55; Gürbüz 2002, s.89-90.

¹⁹ Turan 2013b, s.34.

Daha sonra akınlarında devam eden Gürcü ordusu Gelakun ve Karkar bölgelerine girerek Arrân'a ulaşmış ve burayı yağmaladıktan sonra Beylekân'a kadar ilerlemiştir. Buradan hareketle Gence kapılarına varan Gürcü ordusu, burada meydana gelen savaşta düşmanlarını mağlup ederek onları çekilmeye zorlamış, ardından da Kraliçe'nin yanına geri dönmüştür. Bu akınlar devam ederken Sargis'in oğulları *Amirspasalar Zakaria* ve kardeşi *Msahurtukhutsesi İvane*, Aras Nehri kıyılarını yağmalamak amacıyla Lori'ye akın düzenliyorlardı. Bu sırada kervanların yolunu kesmek için sefere çıkmış olan Duvin, Becni (Beçeni) ve Anberd'li (Elegez Güneyi) silahlı adamlarla karşılaşan Gürcüler, bunlarla yaptıkları savaşın neticesinde zafer kazanmış ve zengin ganimetlerle geriye dönmüşlerdir.

İldeniz (1148-1175) ve oğullarının hayatını kaybetmesi, Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılması (1194), II. Sökmen'in (1128-1185) ölümünün ardından Ahlatşâhlar Devleti'nin eski gücünü muhafaza edememesi, Meyyâfarikîn yöresini ele geçiren Eyyûbilerin Gürcülere karşı hiçbir şey yapamaması ve Azerbaycan Atabeyi Ebû Bekr (1191-1210) ile kardeşi Emîr-i Emîrân'ın birbirleriyle kıyasıya mücadeleleri Gürcülere bu dönemde bölgede daha rahat hareket edebilme imkânını vermiştir.²⁰

III. Şemkür (Şamkor) Savaşı (1195)

Azerbaycan Atabeyi Kızıl Arslan'ın 1191 yılında öldürülmesinin ardından Muhammed Pehlivân'ın (1175-1186) oğlu Ebû Bekr tahtı ele geçirmişti. Tahta oturduktan sonra Gence'ye giderek şehri teslim alan Ebû Bekr daha sonra Azerbaycan ve Arrân emîrlerine boyun eğdirmiştir. Ancak Atabey Pehlivân'ın dul karısı İnanç Hâtun'un oğulları Kutluğ İnanç ile Emîr-i Emîrân Ömer tahtı ele geçiren Ebû Bekr'in atabeyliğini tanımayarak ona karşı Rey'den harekete geçmişlerdir. Kendisine karşı harekete geçen Kutluğ İnanç ile Emîr-i Emîrân'ı mağlup eden Ebû Bekr, onları ülkeden kaçmak zorunda bırakmıştır. Bu yenilginin ardından Emîr-i Emîrân, Şirvan'a giderek Şirvanşâh II. Ağsartan'a sığınırken, kardeşi Kutluğ İnanç Irak'a kaçmıştır. Emîr-i Emîrân'ı iyi karşılayan Şirvanşâh II. Ağsartan, ona hediyeler takdim etmiş ve kendi kızı ile evlendirmiştir.²¹ Kayınpederi Şirvanşâh'la birlikte Beylekân'a hücum eden Emîr-i Emîrân, bir kez daha Ebû Bekr'e mağlup olmaları ve bu sırada Şirvan'da meydana gelen bir deprem neticesinde Şamahia'nın (Şamakhya) surları ile kale duvarlarının yıkılması nedeniyle çok zor bir duruma düşmüştü. Çok sayıda

²⁰ Sümer 2015, s.52; Kaya 2006, s.75; Kırzioğlu 1992, s.133; Keleş 2016, s.317.

²¹ Ahmed b. Mahmud 2011, s.282-284; El-Hüseynî 1999, s.127-130; Brosset 2003, s.386; *Kartlis Tskhovreba*, s.255; Er-Râvendî, s.333-334; Al-Bondâri 1999, s.269; Subaşı 2015, s.25; Lordkipanidze 1987, s.150; Rayfield 2012, s.112; Özkan 1968, s.86.

insanın hayatına mâl olan bu deprem neticesinde ailesini de kaybeden Şirvanşâh, metbu olduğu Gürcülerden yardım istemekten başka bir çare bulamamıştır. Bunun üzerine Emîr-i Emîrân, kayınpederi II. Ağsartan'ın tavsiyesi üzerine, hazırlamış olduğu bir elçilik heyetini yardım istemek amacıyla Şirvanşâh'ın vassalı olduğu Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yanına göndermiştir. Azerbaycan Atabeyliği tahtını ele geçiren Ebû Bekr'e karşı, kendisinden yardım isteyen Emîr-i Emîrân'ın bu teklifini kabul eden Kraliçe Tamara, Likh Dağı'nın her iki tarafından askerler toplanması için emirler vermiştir.²² Bu sırada Kıpçak Başbuğu'nun kardeşi Savalt'ın (Vsevolod) idaresinde bulunan ve Kraliçe Tamara devrinde ülkeye göç eden mühim miktarda Kıpçak askeri de Gürcülere hizmet etmek için hazır bulunuyordu. Yardım isteklerinin kabul edilmesinin ardından Gürcistan'a doğru yola çıkan Şirvanşâh ve Emîr-i Emîrân, buraya vardıklarında Kraliçe Tamara ve kocası David Soslan tarafından büyük bir hürmetle karşılanmışlardır.

Gürcü Kraliçesi'nin ordunun toplanması için emir vermesinin ardından çeşitli millet ve kavimlere mensup çok sayıda asker kısa bir süre içerisinde Kraliçe'nin emri altında toplanmıştır. İçerisinde Alanlar, Eski ve Yeni Kıpçaklar, Heretler (Karaağaçlar), Kakheter (Sıgnaklar), Karteller (Tiflis-Göri Bölgesi/İber halkı), Meskhler (Ahıska-Azgur-Khirtız çevresi halkı), Şavşat-Kalarcet-Taolular, Abhazlar (Abazalar), Suvanlar (Engür Çalı başlarındaki dağlık bölgede yaşayan Suvanet halkı), Megreller, Gureller, Raçalar gibi çeşitli milletlerden askerlerin yer aldığı bu ordu, protokol sırasına göre geçit töreni yaptıktan sonra sefer için bekleyişe geçmişti. Bu sırada Kraliçe Tamara ise kocası David Soslan, Şirvanşâh ve Emîr-i Emîrân ile birlikte zamanını av ve eğlenceyle geçiriyordu. Bir hafta sonra Azerbaycan Atabeyi Ebû Bekr'in büyük bir orduyla Nahcivan'dan Arrân'a doğru harekete geçtiğini haber alan Kraliçe Tamara, askerlerine acilen toplanmaları emrini vermiş ve Somhet'te (Khunan-Göle Arasındaki Güneyeli) toplanan askerlerini bizzat teftiş etmiştir. Bu sırada Şirvanşâh II. Ağsartan, Emîr-i Emîrân ve büyük bir orduyla Kıpçak Savalt da Kraliçe'nin yanında hazır bulunmaktaydı. *Gürcü Vakayinamesi*'nin belirttiğine göre bu ordu o kadar fazlaydı ki Tiftis'ten Karaağaç'a kadar olan bölgeyi

²² Brosset 2003, s.386-388; *Kartlis Tskhovreba*, s.255; Kızıoğlu 1992, s.133-134; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.152-153; Lordkipanidze 1987, s.150; Rayfield 2012, s.112; Özkan 1968, s.86. Emîr-i Emîrân'ın Gürcü Kraliçesi'nden yardım isteme hadisesi, Hüseyin ve Ahmed b. Mahmud tarafından biraz daha farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre: Emîr-i Emîrân, Ebû Bekr'e yenilmesinin ardından Şirvanşâh'a sığınmış, Şirvanşâh da Emîr-i Emîrân'ı yakın ilişkisi içerisinde olduğu Kraliçe Tamara'nın yanına göndermiştir. Emîr-i Emîrân oraya varduktan sonra kendisine niçin geldiğini soran Gürcü Kraliçesi'ne Ebû Bekr'e karşı kendisinden yardım istemeye geldiğini söylemiş, karşılığında da ülkesinden ne isterse verebileceğini ifade etmiştir. Bkz. El-Hüseyin 1999, s.130; Ahmed b. Mahmud 2011, s.284-285.

Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları

tamamen kaplıyordu ve bu bölgedeki dört çay (Kür, Alget, Kçiya/Khıram, Berduç) arasındaki topraklar onları barındırmak için ancak yetiyordu.²³

Tamara ordusunu takdis ve teftiş ettikten sonra David Soslan ve Antoni Ckondidel önderliğinde sefere göndermiş ve Metehni'deki Meryem Ana Kilisesi'ne giderek burada zafer için dua etmeye başlamıştır. Elsetz Çayı kıyısında karargâhlarını kuran Gürcüler daha sonra Şemkür (Şamkor) civarındaki Zagam'a (Zegem) gelmişlerdir. İki kola ayrılan Gürcü ordusunun öncüleri ile Ebû Bekr'in kuvvetleri arasında başlayan bu savaş, Gürcülerin mağlubiyeti ile sonuçlanmak üzereyken, yolların uzun ve vadilerin dar olması nedeniyle geciken *Amirspasalar Zakaria* ile *Mshartukhutsesi İvane*'nin yardıma yetişmesi neticesinde Gürcülerin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır (1195). Gence ve Gelakun'a kadar düşmanlarını kovalayan Gürcüler, çok sayıda ganimet ve esir elde etmişlerdir. Gürcüler bu zaferin ardından 12 bin esir, 40 atmaca, hepsi yüklü 20 bin at, 7 bin katır, 15 bin deve ele geçirmişlerdir. Bunların arasında halifenin sancağı da bulunuyordu. Ebû Bekr ise hayatını ancak kaçarak kurtarabilmişti.²⁴ Daha sonra Gence'ye doğru hareket eden Gürcüler, şehri kuşatmışlardır. Bunun üzerine Emîr-i Emîrân'la görüşen Gence halkı, Gürcülerin şehre girmemeleri karşılığında şehri kendisine teslim edebileceklerini bildirmişlerdir. Bu teklifin ardından Gürcülerle görüşen Emîr-i Emîrân, şehrin kontrolünü ele geçirdiği takdirde kendilerine tabi olacağını bildirmiş ve yanında üç tane Gürcü emirinin kalması karşılığında şehre yalnız girmeye müsaade etmeleri için onları ikna etmiştir. Gürcüler, Emîr-i Emîrân'ın Gence'ye hâkim olmasının ardından buradan ayrılmışlardır.²⁵ Gürcülerin kazandıkları bu zafer, Yakın Doğu'daki askerî üstünlüklerini ortaya koyması bakımından çok önemlidir.²⁶ Bu zaferin ardından Gürcistan'ın diğer Kafkas ülkeleri üzerindeki etkisi daha artmıştır.²⁷

²³ Brosset 2003, s.388-390; Kartlis Tskhovreba 2014, s.255-256; Kırzioğlu 1992, s.134; Subaşı 2015, s. 26.

²⁴ Brosset 2003, s.391-395; *Kartlis Tskhovreba*, s.256-259; Kırzioğlu 1992, s.134-135; Berdzenişvili ve Canaşia, 2000, s.153; Lordkipanidze 1987, s.150; Rayfield 2012, s.112-113; Allen 1971, s.106; Metreveli 2010, s.152; Metreveli 1995, s.42; Metreveli 1992, s.80; Mikaberidze 2007, s.598. el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmud bu savaşın Beylekân yakınlarında meydana geldiğini söylemektedirler. (El-Hüseynî 1999, s.131; Ahmed b. Mahmud 2011, s.285). Ancak savaşın ardından Gürcülerin Gence üzerine yürüdüklerini göz önünde bulundurduğumuzda bu savaşın Gürcü kaynağının ifade ettiği gibi Gence'ye daha yakın olan Şemkür civarında gerçekleşmiş olması daha büyük ihtimaldir.

²⁵ El-Hüseynî 1999, s.131-132; Ahmed b. Mahmud 2011, s.285-286; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.153; Lordkipanidze 1987, s.151; Rayfield 2012, s.113.

²⁶ Lordkipanidze 1987, s.151.

²⁷ Metreveli 2010, s.153.

Emîr-i Emîrân'ın şehre girdikten 22 gün sonra hayatını kaybetmesi üzerine Gence halkı Ebû Bekr'e haber göndererek, onu şehre davet etmiş ve şehrin idaresini ona bırakmıştır. Gence'ye gelen Ebû Bekr burayı oğlu Emir'e bıraktıktan sonra Nahcivan'a geri dönmüştür. Desteklediği Emîr-i Emîrân'ın öldüğünü ve şehrin Ebû Bekr'in kontrolüne geçtiğini haber alan Kraliçe Tamara, bir kez daha Gence'ye ordu göndererek etrafını yağmalatmıştır. Bunun üzerine kaleden çıkan Gence hâkimi Emir, Gürcülere hücum etmiş ve çok sayıda Gürcü askerini öldürdükten sonra kaleye geri çekilmiştir.²⁸

Gence'yi alamayacaklarını anlayan Gürcüler daha sonra Nahcivan'a doğru hareket etmişlerdir. Bu sırada burada bulunan Ebû Bekr, bu haberi alır almaz Tebriz'e firar etmiştir. Atabey Muhammed Cihan Pehlivân'ın dul karısı Zahide Hâtun, Gürcülerin Nahcivan'a doğru ilerlediklerini haber alınca onları durdurmak için harekete geçmiş ve bir takım hediyeler vererek Gürcüleri barışa ikna etmiştir. Ancak Gürcüler imzalanan bu barış anlaşmasına rağmen buradan ayrılırken çevre köylere zarar vermekten geri durmamışlardır. Daha sonra güneye doğru ilerleyişe devam eden Gürcü ordusu, bu bölgelerde yaptığı seferler ile Gence ve Azerbaycan'ın çoğunu yakıp yıkmıştır. Gürcüler Müslümanların topraklarında bu faaliyetleri yürütürlerken Ebû Bekr bunlara bir son vermek yerine eğlence ile meşguldü. Öyle ki o, etrafındaki kişileri Gürcülerin durumundan kendisine haber vermemeleri ve İslam ülkelerine yaptıkları işleri bildirmemeleri konusunda tembihlemişti. Kendilerine karşı koyan bir güç olmadığı için akınlarına rahat bir şekilde devam eden Gürcü kuvvetleri, bölgede Gence dışında yağma ve talan edilmedik bir şehir ve köy bırakmamışlardır.²⁹ Bazı tarihçiler Gürcülerin bunun ardından Kars'a doğru harekete geçerek burayı kolayca ele geçirdiklerini ifade etmektedirler.³⁰ Öyle ki Kars'ın kaybını 1202 yılında meydana gelecek olan Pasinler Savaşı'nın nedenlerinden birisi olarak gösteren tarihçiler de vardır.³¹ Buna karşın bazı tarihçiler bu düşüncenin doğru olmadığını ve Kars'ı daha sonraki bir tarihte Gürcüler tarafından zapt edildiğini ileri sürmektedirler.³² Bizce bu ikinci görüş daha doğrudur.

Kazanılan bu başarıların ardından ileri harekâtına devam eden Gürcüler, 1196'da Anberd'i, 1199'da Ani'yi, 1201 yılında ise Bijinis'i ele geçirmişlerdir.

---

²⁸ Ahmed b. Mahmud 2011, s.286; El-Hüseynî 1999, s.132-33; Subaşı 2015, s.26-27.

²⁹ El-Hüseynî 1999, s. 132-133; Ahmed b. Mahmud 2011, s.286-287; Subaşı 2015, s.26-27; Rayfield 2012, s.113.

³⁰ Brosset 2003, s.404; Turan 1979, 11, s.226; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.154; Üremiş 2005, s. 145; Bedirhan 2014, s.195; Kaya 2006, s.76.

³¹ Turan 1979, s.226.

³² Kırzioğlu 1953, s.413; Gümüş 2006, s.202.

Gürcülerin art arda kazandıkları bu askerî başarılar çevrelerindeki Türk devletlerini rahatsız etmiş ve onları alarm durumuna geçirmiştir.³³

IV. Pasinler Savaşı (1202): Gürcü Krallığı Bölgesel Bir Güç Haline Geliyor

Bu dönemde Gürcülere karşı koyabilecek ve bu ilerleyişi durdurabilecek tek ve en önemli kuvvet Rükneddin Süleymanşâh'ın (1197-1204) başında olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'ydi. Türkiye Selçukluları bu sırada doğudan Gürcülerin, batıdan ise Haçlıların saldırıları altındaydı. Bu nedenle Anadolu'da yaşayan Türkler iki ateş arasında kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Eğer Gürcülerin daha fazla ilerlemelerinin önüne geçilemezse hem Anadolu hem de İslâm dünyasının varlığı ve birliği tehlikeye girebilirdi. Bu yüzden öncelikle doğudan gelen bu Gürcü tehlikesinin bertaraf edilmesi ve sınırların güvenliğinin sağlanması icap ediyordu. Ayrıca eğer bu sefer başarılı olursa güneydeki Eyyübîlerin Doğu Anadolu'ya hâkim olma emellerinin de önüne set çekilmiş olacaktı.³⁴ Bunlara ek olarak Rükneddin Süleymanşâh'ın Doğu Anadolu'ya yayılma ve Anadolu'da siyasi birliği sağlama politikasını,³⁵ üstünden yaklaşık dokuz yıl geçse de Saltukluların Gürcü işgaline uğramasını³⁶ ve Gürcistan'ı fethetmenin Sultan'ın gönlünde yer etmiş olmasını da bu seferin sebebi olarak gösterenler de vardır.³⁷ Bunların yanında bu seferin hissî sebepleri olduğunu ileri süren tarihçiler de vardır. Bu rivayete göre Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın (1156-1192) "yakışıklı, iyi huylu, servi boylu ve adil" olmalarıyla ün salan 12 tane oğlu olduğunu işiten Kraliçe Tamara, gizlice bir ressam göndererek şehzadelerin resimlerini çizdirmiş ve onlar hakkında bir rapor hazırlatmıştır. Kendisi için hazırlanan bu raporu inceleyen Gürcü Kraliçesi, içlerinden Rükneddin Süleymanşâh'ı beğenmiş ve babası II. Kılıç Arslan'a bir mektup göndererek oğlu Süleymanşâh ile evlenmek isteğini bildirmiştir. Kraliçe'nin bu teklifini oğlu Süleymanşâh'a ileten II. Kılıç Arslan, ona bu konudaki düşüncesini sormuştur. Bu teklifi duyunca oldukça sinirlenen Süleymanşâh, kâfirler ülkesine sadece Gürcistan'ı fethetmek amacıyla gideceğini söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.³⁸ Ancak bu hadiseyi Gürcü

³³ Vardan 1937, s.218; Step'annos Orbelean 2015, s.202; Kızıoğlu 2012, s.139; Lordkipanidze 1987, s.151; Rayfield 2012, s.113; Metreveli 2010, s.153; Keleş 2016, s.317.

³⁴ Kaya 2006, s.80; Bedirhan 2014, s.196.

³⁵ Turan 2013a, s.275.

³⁶ Sevim ve Yücel 1989, s.141.

³⁷ Ünsi 1942, s.24.

³⁸ İbn Bibi 1996, s.85-90; Turan 2013a, s.278; Tellioglu 2009, s.97-99; Üremiş 2005, s.146-147; Kaya 2006, s.80-81; Bedirhan 2014, s.198-199. *Gürcü Vakayinamesi* bu meseleyi daha farklı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre Kraliçe Tamara'nın güzelliğini duyan Kılıç Arslan'ın

seferinin doğrudan sebebi olarak görmek son derece yanlıştır. Çünkü Süleymanşâh'ın şehzadelik zamanında geçen bu olay ile Gürcü seferi arasında uzun bir süre vardır.³⁹

Rükneddin Süleymanşâh, Türkiye Selçuklu Devleti tahtına oturduktan sonra Anadolu'da siyasi birliği kurmak amacıyla ilk iş olarak kendisine tabi olmayı reddeden ve Eyyûbîlerle yakınlaşan kardeşi Malatya Meliki Muîzeddin Kayserşâh üzerine sefere çıkmıştır. Birkaç günlük kuşatmanın ardından Haziran 1200'de Malatya'yı ele geçiren Süleymanşâh, Orta Fırat Havzası'nın tamamına yakınına hâkim olmuştur. Yine bu sırada Mengüçük hükümdarı Fahreddin Behramşâh (1162/65-1225) ile Harput Artukluları (1185-1204) da Süleymanşâh'ın üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Böylece Selçuklular, Orta Fırat Havzası'nın tamamına yakınına kontrol altına almışlardır. Türkiye Selçuklu Sultanı'nın bundan sonraki hedefi ise Doğu Anadolu bölgesi olmuştur.⁴⁰ Gerek yukarıda saydığımız sebepler, gerek Erzurum'un Türkistan ve Azerbaycan'dan gelen yollar üzerinde bulunması, gerekse de Gürcü akınlarını durdurmadan bölgede hâkimiyet ve huzurun tesisinin mümkün olmaması Süleymanşâh'ı Gürcülerin üzerine harekete geçirmiştir.

Hedeflerini gerçekleştirmek ve bölgedeki Gürcü yayılmasına bir son vermek isteyen Rükneddin Süleymanşâh, 1202 yılında Erzurum'a doğru hareket etmiştir. Yola çıkmadan önce kardeşlerine ve kendisine tabi olan hükümdarlara haber yollayan Selçuklu Sultanı, onlara askerlerini toplamaları ve Gürcü seferine çıkmak üzere kendisiyle bir araya gelmeleri konusunda emirler vermiştir. Süleymanşâh, Erzincan'a varınca bura meliki Mengüçüklü Fahreddin Behramşâh ile Muğîseddin Tuğrulşâh ordularıyla birlikte ona katılmışlar ve sefer için son hazırlıklarını yapmışlardır.⁴¹ Daha sonra yanındakilerle birlikte Erzurum'a giden Selçuklu Sultanı, önceden asker toplaması ve savaşa hazır olması için emir verdiği Saltuklu Hükümdarı Alâeddin Melikşâh'ı (1202)⁴²

---

oğlu, Gürcü Kraliçesi'ne âşık olmuş ve onunla evlenebilmek için din değiştirmeyi bile göze almıştır. Öyle ki Kılıç Arslan oğlunu güçlükle zapt edebilmiştir. Bkz. Brosset 2003, s.371; Turan 2013a, s.278-279.

³⁹ Gümüş 2006, s.203-204.

⁴⁰ Sevim ve Merçil 1995, s.449-450; Üremiş 2005, s.143-144; Kaya 2006, s.73-74; Kırzioğlu 1992, s.139.

⁴¹ İbn Bibi, s.91; Turan 2013a, s.280; Üremiş 2005, s.145; Telliöğlü 2009, s.99-100; Kaya 2006, s.77; Bedirhan 2014, s.200; Erdem 2002, s.406; Kırzioğlu 1953, s.412; Sevim ve Merçil 1995, s.450.

⁴² Osman Turan bu dönemdeki Saltuklu Beyi'nin adının Nâsireddin Muhammed (bazı kaynaklarda Alâeddin) olduğunu söylerken (Turan 2013a, s.277), Faruk Sümer bu beyin adının Melikşâh olduğunu ve Nâsireddin Muhammed'in son Saltuklu Bey'i olmadığını, ondan sonra Mama Hâtun ve Melikşâh'ın hüküm sürdüklerine işaret eden açık delillerin olduğunu ifade etmektedir (Sümer 2015, s.53).

Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları

fermanının hükümlerini yerine getirmekte ihmalkâr davranması nedeniyle hapsettirmiş ve Saltuklu Devleti'ni Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarına dâhil etmiştir. Böylece Saltukluları ortadan kaldıran Rükneddin Süleymanşâh, Elbistan ve çevresine karşılık olarak burayı kardeşi Muğiseddin Tuğrulşâh'a vermiş ve Gürcistan'a doğru yoluna devam etmiştir. Böylelikle Anadolu'nun fethinden sonra kurulan ve yaklaşık 130 yıl ayakta kalan Saltuklular tarihe karışmış ve de Anadolu'da siyasi birliğin sağlanması yönünde önemli bir adım atılmıştır.⁴³

Ordusu ile birlikte Gürcistan'a doğru harekete geçen Süleymanşâh, bir yandan da Gürcü Kraliçesi'ne mektup göndererek, ona kendi önünde diz çöküp Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edenlerin hayatlarını bağışlayacağını söylemiştir. Süleymanşâh'ın mesajını taşıyan elçi, Kraliçe Tamara'nın huzuruna getirilince, eğer dinini terk ederse Sultan'ın kendisiyle evleneceğini, etmez ise onu kendisine cariye yapacağını bildirmiştir. Süleymanşâh'ın elçisinin bu sözlerini duyunca oldukça sinirlenen *Amirspasalar* Zakaria, yerinden kalkarak elçiye bir tokat atmış ve eğer elçi olmasaydın önce dilin sonra da başını kesmek yerinde olurdu diye karşılık vermiştir.⁴⁴

Süleymanşâh'ın elçisinin bu sözlerinin ardından hemen harekete geçen Kraliçe Tamara ülkedeki bütün askerlerin toplanması için emirler vermiştir. Kısa bir süre içerisinde ordusunu toplayan Gürcü Kraliçesi, ordusuyla birlikte Pasin'e doğru harekete geçmiştir. Süleymanşâh'ın elçisi ile birlikte Kars'a kadar ilerleyen Gürcü Kraliçesi, burada elçiye cevabî mektubunu vererek onu Selçuklu Sultanı'nın yanına geri göndermiştir. Mektubunda Süleymanşâh'ın isteklerini reddeden Kraliçe, ona savaşa hazır olmasını bildirmiştir.⁴⁵

Gürcü ordusu David Soslan, Zakaria ve İvane Mkhargrdzelidze, Ahıskalı Şalva ile İvane kardeşlerin öncülüğünde Pasin'e doğru ilerlerken Kraliçe Tamara, Odzrhe (Ahıska'nın Kuzey Batısı) şehrinde ordusunun zafer kazanması

⁴³ İbn Bibi, s.93; İbnü'l-Esir, 12, s.147; Aksarayî, s.24; Smbat, s.98; Kazvîni 2015, s.117; Abû'l-Farac, s.474; Münecimbaşı, s.30; Sümer 2015, s.52; Turan 2013a, s.277, 280; Kırzioğlu 1992, s.139; Üremiş 2005, s.145-146; Kaya 2006, s.77-79; Bedirhan 2014, s.200; Gümüş 2006, s. 200; Rayfield 2012, s.113; Turan 2013b, s.35-36; Erdem 2002, s.406; Özaydın 2009, s. 55; Kırzioğlu 1953, s.412-413; Peacock 2006, s.134-135; Sevim ve Merçil 1995, s.450; Sevim ve Yücel 1989, s.141.

⁴⁴ Brosset 2003, s.406; *The Georgian Chronicle*, s.77-78; *Kartlis Tskhovreba*, s.268; Turan 2013a, s.280-281; Metreveli 2010, s.153-154; Bedirhan 2014, s.200-201; Turan 1979, 11, s.227-228; Berdenişvili ve Canaşıa 2000, s.154; Rayfield 2012, s.113-114; Kaya 2006, s.84; Metreveli 1992, s.81.

⁴⁵ Taraflar arasında gidip gelen bu mektuplar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Brosset 2003, s.406-407; *The Georgian Chronicle*, s.78-79; Turan 2013a, s.281; Metreveli 2010, s.154; Bedirhan 2014, s.201-202; Turan 1979, 11 s. 228; Kaya 2006, s.85.

için aralıksız bir şekilde dua ediyordu.⁴⁶ Bu sırada Selçuklu ordusu ise onlarla savaşmak üzere Micingerd Kalesi civarına gelmişti.⁴⁷ Savaşın başlangıcı konusunda kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler mevcuttur. *Gürcü Vakayinamesi*, Gürcü askerlerinin Bolositek olarak da bilinen Pasinlere vardıkları sırada, burada kamp kurmuş olan Rükneddin Süleymanşâh'ın nöbetçilerin dahi yerlerinde olmadığını görür görmez saldırıya geçtiklerini söylerken;⁴⁸ Aksarayî, Gürcülerin Selçukluları pusuya düşürdüklerini söylemektedir.⁴⁹ Her iki durumda da saldırıya ilk uğrayan tarafın Selçuklular olduğu açıktır. İki taraf arasında Temmuz 1202'de Pasinler yakınlarındaki Micingerd'de meydana gelen bu büyük savaş, Selçukluların mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır.⁵⁰ İbn Bibi bu yenilginin sebebi olarak Süleymanşâh'ın *Çetrdar*'ının⁵¹ atından düştüğünü gören Selçuklu askerlerinin, Sultan'ın şehit olduğunu sanarak savaş düzenlerini bozmasını ve bundan faydalanan Gürcü askerlerinin toparlanarak Selçuklulara hücum etmesini gösterirken,⁵² *Gürcü Vakayinamesi* ölümü göze alan Gürcü askerlerinin Selçuklulara karşı büyük bir mücadele vermesini göstermektedir.⁵³ Savaşın neticesinde Erzincan idarecisi Fahreddin Behramşâh esir düşerken, Rükneddin Süleymanşâh ve Melik Mugîseddin yanlarında bulunan birkaç adamla birlikte Erzurum'a geri dönmüşlerdir.⁵⁴ Tamara kendisine esir olarak getirilen Fahreddin Behramşâh'a karşı, eski itibarı ve dostluk münasebeti dolayısıyla büyük bir saygı göstermiş, onu bir müddet Tiflis'te alıkoyduktan sonra kurtuluş akçesi karşılığında serbest

⁴⁶ Brosset 2003, s.407-408; *The Georgian Chronicle*, s.80; *Kartlis Tskhovreba*, s.268; Kırzioğlu 1992, s.139-140; Kaya 2006, s. 85; Turan 2013a, s.282; Bedirhan 2014, s.202; Rayfield 2012, s.114; Lordkipanidze 1987, s.152.

⁴⁷ Müneccimbaşı 2001, 2, s.30-31; Turan 2013a, s.282; Kaya 2006, s.85; Bedirhan 2014, s. 202.

⁴⁸ Brosset 2003, s.408; *The Georgian Chronicle*, s. 81; *Kartlis Tskhovreba*, s. 269.

⁴⁹ Aksarayî, s.24; Turan 2013a, s.282.

⁵⁰ Brosset 2013, s.409; İbn Bibi 1996, 1, s.94; Aksarayî, s.24; Müneccimbaşı, s.31; Ünsi 1942, s.24; *Kartlis Tskhovreba*, s.269; Gümüş 2006, s.206; Subaşı 2015, s.29; Üremiş 2005, s.148; Kırzioğlu 1992, s.140; Berdzenişvili ve Canaşa 2000, s.154; Tellioğlu 2009, s.100; Turan 2013a, s.282; Sümer 2015, s.53; Metreveli 2010, s.154; Rayfield 2012, s.114; Kırzioğlu 1953, s.414; Metreveli 1992, s.81; Mikaberidze 2007, s.186, 598; Sevim ve Merçil 1995, s.450; Sevim ve Yücel 1989, s.142. Bu savaş hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Gümüş 2006, s.199-219; Solmaz 2014, s.171-180.

⁵¹ Hükümdarların hâkimiyet sembollerinden birisi olan *Çetr*, sefere çıkılırken ya da alayla bir yere gidilirken sultanın başının üstünde tutulan şemsiyedir. *Çetrdar* ise at ile sultanın arkasından giderek *Çetr*'i sultanın başı üzerinde tutan kişidir. Bkz. Sevim ve Merçil 1995, s.502.

⁵² İbn Bibi 1996, 1, s.94; Müneccimbaşı, s.31; Ünsi 1942, s.24; Kırzioğlu 1992, s.140; Kaya 2006, s. 87; Bedirhan 2014, s.202; Rayfield 2012, s.114.

⁵³ Brosset 2003, s.408-409; *Kartlis Tskhovreba*, s.269.

⁵⁴ İbn Bibi, s.94-95; Üremiş 2005, s.148; Kaya 2006, s.88; Turan 2013a, s.282; Bedirhan 2014, s.202-203; Sümer 2015, s.54; Sevim ve Merçil 1995, s.450.

bırakmıştır.⁵⁵ *Gürcü Vakayinamesi* bu hadiseyi Tamara'nın onu bir at nalı karşılığında sattığı şeklinde anlatmaktadır.⁵⁶ Esir düşen Fahreddin Behramşâh bu olaydan sonra "Gazi" unvanı ile anılmaya başlanmıştır.⁵⁷

Pasinler Savaşı Gürcistan tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birisidir. Selçukluları mağlup ettikten sonra Yakın Doğu'daki en güçlü devletlerden birisi haline gelen Gürcü Krallığı, bölgedeki pek çok Selçuklu emîrine üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Hem doğuda hem de batıda çok büyük bir yankı uyandıran bu zafer, Gürcülerin artan gücünün açık bir kanıttır. Kafkasya'nın bütün medeni toplumlarını bir araya getirerek birleştiren Gürcüler, böylece önemli bir güç haline gelmişlerdir. Bu da Türklerin baskısından bunalan Avrupalı Haçlı kuvvetleri için onlara dair yeni bir umut ışığı doğurmuştur.⁵⁸ Selçukluların almış oldukları bu mağlubiyet, kuzeydeki topluluklar ve Şirvan Emîrliği ile ittifak yapmış olan Kraliçe Tamara'nın karşısında durabilecek bir güç kalmamasına ve bölgedeki siyasi üstünlüğün yeniden Gürcülere geçmesine neden olmuştur. Bu durumu değerlendiren Tamara, bir müddet sonra Türkiye Selçuklularının hâkimiyet alanını daraltmaya yönelik faaliyetlere girişmiştir. Bunun yanında bu savaş, Karadeniz'deki güç dengelerini değiştiren ve bölgenin siyasi vaziyetinin yeniden şekillenmesine de yol açan önemli bir savaş olmuştur. Tamara kazandığı bu zafer sayesinde Türkiye'nin kuzey doğu kısmını kontrol altında tuttuğu gibi Van Gölü-Ahlat-Erçiş'e kadar uzanan hatta faaliyet gösterme imkanını da elde etmiştir.⁵⁹

Pasinler'de kazanmış oldukları bu zaferin ardından bölgede kendilerine karşı koyabilecek bir gücün kalmamasından faydalanan Gürcüler, 1203 yılında Duvin üzerine bir sefer düzenlemişlerdir. Şehri silah zoruyla ele geçiren Gürcü kuvvetleri, burada çok sayıda insanı öldürerek yağma yapmışlardır.⁶⁰

V. Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu ve Gürcülerin Bu Hadisede Oynadıkları Roller

Anadolu'nun doğusu ve Güney Kafkasya'da bu gelişmeler meydana gelirken, Bizans'ın başkenti İstanbul'da daha sonraları bu bölgelerin tarihini

⁵⁵ Turan 2013a, s.282; Kaya 2006, s.88; Bedirhan 2014, s.203; Sümer 2015, s.54; Erdem 2002, 6, s.401; Sevim ve Merçil 1995, s.450.

⁵⁶ Brosset 2003, s.410; *The Georgian Chronicle*, s.84; *Kartlis Tskhovreba*, s.299; Metreveli 1992, s.82.

⁵⁷ Er-Râvendî, s. 208; Turan 2013a, s. 282; Bedirhan 2014, s.203; Erdem 2002, 6, s.401.

⁵⁸ Lordkipanidze 1987, s.152.

⁵⁹ Telliöğlü 2009, s.101-102.

⁶⁰ El-Ömerî, s.335; İbnü'l-Esir, s.156-157; İbn Kesir, s. 116; Vardan 1937, s.218; Vardan Arewelts'i 2007, s.82; Turan 2013b, s.119; Kırzioğlü 1992, s. 141; Subaşı 2015, s.29; Kırzioğlü 1953, 1, s.414.

derinden etkileyecek olan bir takım askerî ve siyasi gelişmeler meydana gelmekteydi. Hıristiyanların kendileri için kutsal saydıkları toprakları ele geçirmek amacıyla başlayan IV. Haçlı Seferi, daha sonra çeşitli nedenlerden dolayı hedefinden şaşmış ve İstanbul'un Nisan 1204 yılında Latinlerin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. İstanbul'da büyük bir yağma ve talan gerçekleştiren Haçlılar buraya çok büyük zararlar vermişlerdir.⁶¹ Bizans'ın içerisine düştüğü bu zor durumdan faydalanarak harekete geçen Kraliçe Tamara, bu sırada yanında bulunan akrabaları⁶² Aleksios (1204-1222) ve David Komnenos kardeşleri desteklemiş ve emirlerine bir ordu vererek Bizans'ın kontrolünü yitirdiği Karadeniz bölgesindeki toprakları ele geçirmeleri için yollamıştır. Gürcü Kraliçesi'nden aldıkları bu destek sayesinde Karadeniz Ereğli'sine kadar olan bölgeyi ele geçiren Komnenos kardeşler, bu bölgede Trabzon Rum Devleti'ni kurmuşlardır.⁶³ *Gürcü Vakayinamesi*'ne göre Kraliçe Tamara'nın böyle bir sefere girişmesinin nedeni, yabancı ülkelerdeki Gürcü kuruluşlarında çalışan ve Kraliçe'yi ziyarete gelen Gürcü kültür ve din adamlarının, çalıştıkları yerlere geri döndükleri sırada İstanbul'da Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos (1195-1203) tarafından soyulmalarını cezalandırmak istemesidir.

Karadeniz bölgesinde Trabzon Rum Devleti'nin kurulması Gürcü Krallığı için çok önemli idi. Çünkü kurulan bu devlet batı yönünden Bizans'ın, güney batı yönünden ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin gerçekleştirdiği akınlara karşı bir tampon devlet vazifesi görüyordu.⁶⁴ Bu sayede Türkmenlerin kuzeydeki yayılmaları bir süre için de olsa durdurulduğu gibi Karadeniz sahilinde Gürcü Krallığı'nın müttefiki bir krallık da kurulmuş oldu. Böylece Türkiye Selçuklularından gelebilecek muhtemel saldırıları önleyen ve batı sınırlarının güvenliğini sağlayan Gürcüler, rahat bir şekilde Doğu Anadolu ve Azerbaycan üzerine sefere çıkmaya başlamışlardır.⁶⁵

⁶¹ İbnü'l-Esir, 12, s.162-163; Ostrogorsky 2015, s.383-386; Runciman 1987, 3, s.111; Vasiliev 2016, s.509-521; Kanat ve Burçak 2015, s.154-155; Telliöglü 2009, s.102.

⁶² Kraliçe Tamara ile Trabzon Rum Devleti'nin kurucularının akrabalık ilişkilerine dair detaylı bilgi için Bkz. Toumanoff, 2017, s.251-268.

⁶³ Brosset 2003, s.412; *Kartlis Tskhovreba*, s.300; Turan 2013a, s.301; Kızıoğlu 1992, s.141; Telliöglü 2009, s.102; Hahanov 2004, s.19; Keçiş 2013, s.17,19-20; Ostrogorsky 2015, s.393; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.153; Lordkipanidze 1987, s.156; Metreveli 2010, s.155; Runciman 1987, 3, s.111; Miller 2007, s.11-12; Allen 1971, s.108; Metreveli 1995, s.42-43; Metreveli 1992, s.82; Mikaberidze 2007, s.598-599. Bazı Gürcü tarihçiler David ve Aleksios Komnenos kardeşlerin çok daha önce Gürcistan'a geldiklerini ve burada sarayda eğitim alıp, Gürcüceyi ana dilleri gibi öğrendiklerini ifade etseler de (Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.153) bu pek mümkün gözükmemektedir (Telliöglü 2004, 14/ 41, s.142).

⁶⁴ Metreveli 2010, s.155.

⁶⁵ Telliöglü 2009, s.103.

VI. Gürcülerin Ahlat ve Çevresindeki Faaliyetleri

Gürcüler, Karadeniz’de bu faaliyetleri gerçekleştirdikten sonra yeniden yönlerini Doğu Anadolu bölgesine çevirmişlerdir. Sökmenli Muhammed Begtimur’un (1197-1207), atabeyi Şücâeddin Kutluğ’u (1197) öldürtmesi neticesinde ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanan Gürcüler, 1205 yılında ilk olarak Azerbaycan’a daha sonra da Ahlat’a hücum ederek Malazgirt’e kadar ilerlemişlerdir. Bu seferler sırasında hiçbir Müslüman kuvveti Gürcülerin karşısına çıkarak karşı koyamamıştır. Ahlat’ı yağmaladıktan sonra Erçiş’e giden Gürcü kuvvetleri, her tarafı yakıp yıkmış ve çok sayıda ganimet ile esir elde etmişlerdir. Gürcüler daha sonra ise Ahlat’a bağlı Hısnu’t-Tîn’e (Toprak Kale) gitmişlerdir. Sökmenli Muhammed Begtimur, Gürcülerin Erzurum sınırındaki Hısnu’t-Tîn’e kadar ulaştıklarını haber alınca Erzurum Meliki Mugiseddîn Tuğrulşâh’tan yardım istemiş ve ondan aldığı yardım sayesinde Gürcüleri yenilgiye uğratmıştır. Türkler kazandıkları bu zafer neticesinde çok sayıda esir ve ganimet elde ederlerken, Gürcüler çok sayıda asker kaybetmişlerdir.⁶⁶ Fakat kazanılan bu zafer Gürcülere ağır bir darbe vurmamıştır. Ertesi sene yani 1206’da yeniden Ahlat üzerine akınlar düzenleyen Gürcüler, bölgeyi yağmalayarak çok sayıda insanı öldürmüş ve pek çok ganimet ele geçirmişlerdir. Bu sırada Ahlat tahtında oturan Muhammed’in yaşının küçük olması nedeniyle kimse ona itaat etmiyor ve emirlerini dinlemiyordu. Bu nedenle bunlar olurken Gürcülerin karşısına hiçbir kuvvet çıkmamıştır. Bunun üzerine büyük sıkıntılara maruz kalan halk harekete geçmiş ve birbirini savaşa teşvik ederek Müslüman askerlerden ve gönüllülerden oluşan bir ordu meydana getirmiştir. Gürcülerin üzerine yürüyen bu ordu, sûfilerden birinin rüyasında Şeyh Muhammed el-Bustî’nin kendilerine yardıma geldiğini görmesi neticesinde daha da cesaretlenmiştir. Bunun ardından iki taraf arasında meydana gelen savaşta Gürcüleri mağlup eden Müslümanlar çok sayıda Gürcü askeri öldürürlerken bir o kadar da esir almışlardır. Gürcülerin genel anlamda Anadolu’nun doğusunda kazanmış oldukları bu başarılarında, bu sırada bölgede yaşanan Eyyûbî-Türk mücadeleleri ve Selçukluların dikkatlerini başka alanlara kaydırmalarının da rolü vardır.⁶⁷

Kraliçe Tamara’nın, 1205’te uğramış olduğu bu yenilgiye rağmen sadece bir yıl sonra yeniden ordu hazırlaması ve yeniden bu bölgelere yönelik akınlar gerçekleştirmesi Doğu Anadolu’ya yayılma konusundaki ısrarını açıkça

⁶⁶ İbnü’l-Esir, s.172; Abû’l-Farac, s.487; Münecimbaşı, s.222; Sümer 2015, s.112; Kırzioğlu 1992, s. 141; Turan 2013b, s.119; Erdem 2002, s.412; Subaşı 2015, s.29-30; Turan 2013a, s.283; Tellioglu 2009, s.103; Kırzioğlu 1953, 1, s.415; Bedirhan 2014, s.205; Sümer 1989, s.27; Rayfield 2012, s.114; Merçil 1991, s.241; Gümüş 2006, s.214; Peacock 2006, s.135.

⁶⁷ Erdem 1997, s.62.

göstermektedir. Kraliçe'nin bu kararlılığı ilerleyen süreçte Türk-Gürcü çekişmesinin merkezini Ahlat ve çevresinde yoğunlaşacaktır.⁶⁸

Sökmenli Muhammed'in askerler ve halk tarafından oldukça sevilen Şücaeddin Kutluğ'u öldürtmesi ve oyuna, eğlenceye, içkiye dalarak devlet işlerini boşlaması, Ahlat halkının ondan nefret etmesine ve şehri teslim etmek üzere Artuk Arslan'ı (1200-1239) çağırmalarına neden olmuştu. Malazgirt hâkimi İzzeddin Balaban (1206-1207) da bu karışıklıktan faydalanmak üzere hemen harekete geçmiş ve Ahlat'a gelerek şehri kuşatmıştır. İlk hücumunda başarısız olan Balaban, kısa bir süre içerisinde şehirdeki devlet adamlarını çeşitli vaatlerle kendi yanına çekmeyi başarmış ve 1206 yılında Ahlat'a hâkim olmuştur. Daha sonra Ahlat'ı kuşatan Meyyâfârikîn hâkimi el-Melikü'l-Evhad (1200-1210) üzerine yürüyen İzzeddin Balaban, onu da yenilgiye uğratmıştır.⁶⁹

Ahlat'ta bu mücadeleler meydana gelirken Gürcüler neredeyse çevresindeki bütün toprakları ve kaleleri ele geçirdikleri Kars Kalesi'ni kuşatıyorlardı. Burası o kadar çabalamalarına rağmen hâlâ Türklerin elindeydi. Kars'ı kuşatan Gürcü ordusunun başında Kraliçe Tamara'nın eşi David Soslan ile Zakaria ve İvane Mkhargrdzelidze kardeşler bulunuyordu. Kraliçe Tamara ise bu sırada Çavakhet/Çavakyurdu (Çıldır, Ahalkelek) şehrinde bu kuşatmanın sonucunu beklemekteydi. Gürcülerin kente giden yolları kesmesi nedeniyle dışarıdan destek ve iâşe alamayan Kars halkı, bu duruma daha fazla dayanamayarak şehri teslim etmeye karar vermiştir. Gürcü askerlerinin kendilerine bir şey yapmalarından korktukları için şehri sadece Kraliçe Tamara'ya teslim edeceklerini bildiren şehir halkının bu isteği kabul edilmiş ve 1207 yılında⁷⁰ bölgeye gelen Kraliçe Tamara şehri bizzat teslim alarak doğrudan kendisine bağlamıştır. Burası Kraliçe Tamara'nın saltanatı boyunca doğrudan mülk edindiği tek yer olmuştur.⁷¹ Kars şehri Ani ve Duvin'den önce

⁶⁸ Tellioglu 2009, s.104.

⁶⁹ İbnü'l-Esir 1987, 12, s.210-211; Abû'l-Farac 1999, 2, s.488-489; Münecimbaşı 2001, 2, s.223-225; Turan 2013b, s.120; Merçil 1991, s.242; Kırzioğlu 1992, s.142; Sümer 2015, s.112-113; Erdem 2002, 6, s.412; Çakıroğlu 2008, s.115; Peacock 2006, 56, s.136; Minorsky 1953, s.149; Erdem 1997, 19/30, s.63.

⁷⁰ Kars'ın Gürcülerin eline düştüğü tarihe ilişkin olarak kaynaklarda farklı tarihler verilmektedir. Brosset, Kars'ın ele geçiriliş tarihi olarak 1207-1208'i gösterirken (Brosset 2003, s.413), İbnü'l-Esir 1206-1207'yi (İbnü'l-Esir, s.211-212), Abû'l-Farac ve Müverrih Vardan 1206'yı (Abû'l-Farac, s.489-490; Vardan 1937, s.218), F. Kırzioğlu ise 1207 yılını göstermektedir. (Kırzioğlu 1953, s.416).

⁷¹ Brosset 2003, s.413-414; *The Georgian Chronicle*, s.87-88; *Kartlis Tskhovreba*, s.301; Abû'l-Farac, s.489-490; Vardan 1937, s.218; Turan 2013b, s.120; Tellioglu 2009, s.104; Subaşı 2015, s.30 Kırzioğlu 1953, s.416; Kırzioğlu 1992, s.142; Allen 1971, s.107. İbnü'l-Esir ve Münecimbaşı, Kars'ın ele geçirilmesini biraz farklı anlatmaktadırlar. Buna göre uzun yıllardır süren Gürcü kuşatmasına dayanacak gücü kalmayan Kars valisi, Gürcülerin baskısından kurtulmak için çevresinden çeşitli yardım isteklerinde bulunmuş ancak beklediği yardımı bir

Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları

kuşatılmaya başlanmasına rağmen tam yedi yıl boyunca bu kuşatmaya dayanmış ve sonunda Gürcülere teslim olmak zorunda kalmıştır. Gürcüler Kars'ı ele geçirdikten sonra Duvin ve diğer bazı yerlerde yaptıkları gibi burada da toptan bir kırgın ve sürgün yapmışlardır. Böylece Hıristiyanlar 140 yıl sonra yeniden Kars'a hâkim olmuşlardır.⁷² Kars Kalesi askerî açıdan Gürcüler için çok önemli bir yere sahipti. Bu kale güneybatıdan Gürcistan'a gelen yolun ağzında adeta bir bekçi gibiydi.⁷³ Ayrıca burası Ani-Erzurum ticaret yolu üzerinde bulunuyordu ve Gürcülere karşı mücadele eden Türklerin en önemli dayanak noktasıydı.⁷⁴

1205 yılında başlattığı akınlar neticesinde Kars'ı ele geçirerek hâkimiyetini Doğu Anadolu'ya kadar genişletmeyi başaran Kraliçe Tamara, böylece Aras boylarında bir savunma hattı oluşturarak bu bölgelerden ülkesine gelebilecek Türk tehdidini sınırlarının çok ötesinde karşılama imkânını elde etmiştir. Bu dönemde Türk-Gürcü mücadelelerinde IV. David döneminde olduğu gibi genellikle Gürcülerin üstünlüğü göze çarpmaktadır.⁷⁵

el-Melikü'l-Evhad, Ahlat'ta Balaban'a karşı almış olduğu yenilgiden sonra ülkesine dönmüş ve babası I. Melikü'l-Adil'in (1200-1218) yardımıyla yeni bir ordu meydana getirerek Ahlat'ı bir kez daha kuşatmıştır. Bu defa el-Melikü'l-Evhad'a yenilen İzzeddin Balaban, Erzurum hâkimi Tuğrulşâh'a başvurarak ondan kendisine yardım etmesini istemiştir. Balaban'ın bu teklifini kabul eden Tuğrulşâh, onunla ittifak yaparak 1207'de el-Melikü'l-Evhad'ı mağlup etmiştir. Tuğrulşâh elde ettiği bu zaferin ardından Ahlatşâhlar ülkesinin tamamına sahip olmak amacıyla iş birliği yaptığı İzzeddin Balaban'ı öldürmüş ve Ahlat'ı kuşatmıştır. Ahlat halkının şiddetli bir direniş göstererek şehri ona teslim etmemesi üzerine Malazgirt'e yönelen Tuğrulşâh, burada da aynı akıbete uğramış ve el-Melikü'l-Evhad'ın sıkıştırılmaları neticesinde ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır. Tuğrulşâh'ın bölgeden ayrılmasının ardından el-Melikü'l-Evhad'ı Ahlat'a davet eden Ahlat halkı şehri ona teslim etmiştir. Böylece Ahlatşâhlar Devleti ortadan kalkmıştır.⁷⁶

Ahlat'ı ele geçirdikten sonra Van, Erçiş ve Malazgirt'te kendisine karşı isyan çıktığı haberini alan el-Melikü'l-Evhad, hemen harekete geçmiş ve

---

türlü alamamıştır. Bunun üzerine daha fazla direnemeyen Kars valisi para ve iktâ karşılığında şehri Gürcülere teslim etmiştir. İbnü'l-Esir, s.211-212; Müneccimbaşı, s.225.

⁷² Kırzioğlu 1953, 1, s.416.

⁷³ Berdzenişvili ve Canaşa 2000, s.154.

⁷⁴ Gümüş 2006, s.214.

⁷⁵ Telliöğlu 2009, s.105-106.

⁷⁶ Abû'l-Farac, s.490; Müneccimbaşı, s.225; Turan 2013b, s.121; Merçil 1991, s.242; Kırzioğlu 1953, s.415; Kırzioğlu 1992, s.142; Sümer 2015, s.113-114; Erdem 2002, s.412-413; Çakıroğlu 2008, s.115; Sümer 1989, s.28; Minorsky 1953, s.149; Erdem 1997, s.63.

Malazgirt'e giderek burayı kontrol altına almıştır. Bu sırada Ahlat'ta da isyan çıktığını öğrenen el-Melikü'l-Evhad derhal geriye dönmüş ve güçlkle şehre girerek burada halktan çok sayıda kişiyi öldürmüştür.⁷⁷ Bu isyanı fırsat bilen Gürcüler 1208 yılında bir kez daha Ahlat'a doğru harekete geçmişlerdir. Bölgeyi baştanbaşa yağmalayan Gürcü kuvvetleri daha sonra Erçiş'e hareket etmişlerdir. Şehri muhasara ettikten sonra kılıç zoruyla ele geçiren Gürcüler burayı yağmalayarak tahrip etmişlerdir. Erçiş'ten içerisinde kadın ve kızların da olduğu çok sayıda esir ele geçiren Gürcüler, buradaki her türlü mal, eşya ve paraya el koymuşlardır. Öyle ki bu tahribat neticesinde kentte tek bir canlı bile kalmamıştır. Bu sırada Ahlat'ta bulunan el-Melikü'l-Evhad, Gürcülerin bütün bu akınlarına rağmen onlara karşı koymamıştır. Çünkü O, Gürcülerin asker sayısı bakımından üstün olmalarından ve şehirden ayrıldığı takdirde halkın kendine karşı tekrar isyan etmesinden çekiniyordu. Bu da Gürcülerin bölgede rahat bir şekilde hareket etmelerine ve herhangi bir engelle karşılaşmadan çok sayıda ganimetle ülkelerine geri dönmelerine neden olmuştur.⁷⁸ İbnü'l-Esir'in ifadesiyle gerçekleştirilen bu saldırılar neticesinde Erçiş adeta daha önce hiç kurulmamış bir şehir gibi ıssız bir kasabaya dönüşmüştür.

Kraliçe Tamara'nın, komutanları İvane ve Zakaria Mkhargrdzelidze ile birlikte Gegut'ta (Faş/Riyon Çayı ile Kürle Nehri Kavşağında Bulunan Bölge) bulunduğu bir sırada, bundan faydalanmak için harekete geçen Erdebil'li yerel bir sultan, ordusunu toplayarak onlara karşı sefere çıkmıştır. Aras Nehri'ni takip ederek Ani'ye kadar gelen bu ordu, 1209 yılının Paskalya akşamı şehrin açık olan kapılarından içeri girerek burayı tahrip etmiş ve çok sayıda ganimetle geriye dönmüştür. *Gürcü Vakayinamesi*'ne göre bu baskın neticesinde Ani'de 12 bin insan hayatını kaybetmiştir. Bunun intikamını almak için harekete geçen Kraliçe Tamara büyük bir ordu meydana getirmiştir. Zakaria ve İvane kardeşlerin komutası altında Gelakun ve İspian'dan geçerek Erdebil'e kadar ilerleyen bu ordu, Ramazan Bayramı arifesinde şehre girerek burada büyük bir katliam gerçekleştirmiş ve çok sayıda ganimet ele geçirmiştir. *Gürcü Vakayinamesi* burada öldürülenlerin sayısını Ani'de öldürülenlerle aynı yani 12 bin kişi olarak vermektedir. Daha sonra saldırıya maruz kalan Ani'ye geri dönen Gürcüler, burada halkı teselli ettikten sonra Kraliçe Tamara'nın yanına gitmişlerdir.⁷⁹ Buna karşın tarihçi İbrahim Tellioğlu, *Gürcü Vakayinamesi*'nde

⁷⁷ Kırzioğlu 1953, s.417; Kırzioğlu 1992, s.143; Turan 2013b, s.122; Sümer 1989, s.28.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, s.236; Abû'l-Farac, s.491; Kırzioğlu 1953, s.417; Subaşı 2015, s.30-31; Gümüş 2006, s.215; Tellioğlu 2009, s.104-105; Kırzioğlu 1992, s.143; Turan 2013b, s.122; Sümer 2015, s.74; Çakıroğlu 2008, s. 119; Peacock 2006, s.136; Erdem 1997, s.63.

⁷⁹ Brosset 2003, s.415-416; *Kartlis Tskhovreba*, s.271-272; Subaşı 2015, s.31; Lordkipanidze 1987, s.153-154; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.155; Rayfield 2012, s.115; Allen 1971, s.108; Muhammedoğlu 1995, s.276.

Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları

verilen bu bilgilere temkinli yaklaşmakta ve başka kaynaklarca teyit edilemeyen bu bilginin güvenilirliğinin zayıf olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

Zakaria ve İvane kardeşler bir süre sonra Kraliçe Tamara'nın huzuruna çıkarak ondan doğu yönünde sefer yapmaları için kendilerine müsaade etmesini istemişlerdir. Bu isteği kabul eden Kraliçe Tamara ordusunun toplanması için emir vermiştir. *Amirspasalar* Zakaria'nın öncülüğünde doğuya doğru harekete geçen Gürcü ordusu, Nahcivan sınırını takip ederek Aras Nehri'ni geçmiş ve Merend'e varmıştır. Bu şehri kısa bir süre içerisinde ele geçiren Gürcüler buradan Tebriz'e gitmişlerdir. Şehir halkının vergi ve hediyeler vermesi nedeniyle onlara dokunmayan Zakaria ve İvane kardeşler, Tebriz'den ayrılarak Miyâne'ye doğru hareket etmişlerdir. Burada da aldıkları hediyeler karşılığında şehir halkı ile anlaşma yapan Gürcüler, Zencan yolunu tutmuşlardır. Zencan halkının kendilerine mukavemet göstermesi nedeniyle, burayı kuşatma neticesinde ele geçiren Gürcü askerleri, şehirdeki bütün silahlı adamları kılıçtan geçirerek büyük bir ganimet elde etmişlerdir. Kazandıkları bu başarıların ardından Kazvin'e ulaşan Gürcüler hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehri kolayca kontrol altına almışlardır. Buradan da çok büyük bir ganimet elde eden Gürcüler, Horasan'a doğru ilerlemişlerdir. Gurgan (Cürcân)'a varan Gürcüler burayı yağmalamalarına rağmen hiçbir kuvvet onlara karşı koymamıştır. Miyâne'ye dönünce daha önce burada bıraktıkları askerlerin öldürülmüş olduklarını haber alan Gürcüler, Miyâne'de büyük bir yağma ve katliam gerçekleştirmişlerdir. Bunun ardından ülkelerine geri dönmek üzere yola çıkan Gürcüler, bir kez daha yolları üzerinden bulunan Ucan ve Tebriz'e uğramışlar ve burada kendilerine sunulan hediyeleri aldıktan sonra Aras Nehri'ni takip ederek Tiflis'e dönmüşlerdir.⁸¹

1209 yılında Gürcülerin son kez Ahlat bölgesine hücum ettiklerini görmekteyiz. Bu saldırının esas nedeni büyük Eyyübî Sultanı Melikü'l-Adil'e karşı ittifak kuran muhaliflerin Gürcülerden destek istemeleridir. Buna göre Eyyübî Sultanı Melikü'l-Adil ve Musul Atabegi I. Nûreddin Arslanşâh (1193-1211) aralarındaki akrabalık bağının da etkisiyle Sincar hâkimi Muhammed Kutbeddin (1197-1219) ile Cizre hâkimi Mahmud b. Sencerşâh'a (1208-1241) karşı ittifak yaparak, topraklarını paylaşma konusunda bir anlaşmaya varmışlardı. Bu anlaşmaya göre Cizre ve çevresi Nûreddin Arslanşâh'ın, Sincar ve çevresi ise Melikü'l-Adil'in olacaktı.⁸² Bu doğrultuda harekete geçen

⁸⁰ Telliöğlü 2009, s.105.

⁸¹ Brosset 2003, s.416-419; *Kartlis Tskhovreba*, s.272-275; Subaşı 2015, s.31; Berdzenişvili ve Canaşa 2000, s.155; Lordkipanidze 1987, s.154-155; Metreveli 2010, s.155; Aydoğmuşoğlu 2014, s.54-55; Rayfield 2012, s.115; Allen 1971, s.108; Metreveli 1995, s.46; Mikaberidze 2007, s.599.

⁸² İbnü'l-Esir, s.241; Abû'l-Farac, s.492; Merçil 1991, s.221.

Melikü'l-Adil kısa bir süre içerisinde Şam'dan hareket ederek önce Habur şehrini daha sonra da Nusaybin'i ele geçirmiş, buradan da Sincar'a giderek şehri kuşatma altına almıştır. Bu gelişmelerden rahatsız olan Nûreddin Arslanşâh adamlarıyla yaptığı istişarenin ardından Eyyübî Sultanı'nın kendi bölgesini de ele geçirmesinden korkarak onunla yaptığı anlaşmayı bozmuş ve kendisiyle anlaşma yapmak isteyen Erbil hâkimi Mûzaffereddin Gökböri'yle (1190-1232) ittifak yapmıştır. Halep Eyyübîleri hükümdarı Melikü'z-Zahir Gâzî (1186-1216) ile Türkiye Selçukluları Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev'den (1192-1211) de destek alan Nûreddin Arslanşâh, Abbasî Halifesi Nasır Lidinillah'tan (1180-1225) Eyyübî Sultanı Melikü'l-Adil'i barışa zorlamasını istemişlerdir. Bu barış teklifini biraz bekledikten sonra kabul eden Melikü'l-Adil, Sincar'daki kuşatmayı kaldırmış ve buradan Harran'a gitmiştir.⁸³ Eyyübî Sultanı'na karşı ittifak kuran bu muhalif grup, Gürcülerin de desteğini sağlamış ve onları Melikü'l-Adil'in oğlu el-Melikü'l-Evhad'ın idaresindeki Ahlat ve çevresine saldırmaya ikna etmiştir.⁸⁴

Bunun üzerine İvane önderliğindeki Gürcüler bir kez daha Ahlat üzerine sefere çıkarak 10 Ekim 1210'de kaleyi kuşatmıştır. Bu sırada Ahlat'taki Eyyübîler ise savunmalarını güçlendirebilmek için etraftan çok sayıda asker toplamışlar ve şehrin surlarını kuvvetlendirdikleri gibi düşmanlar içine düşün diye surların etrafına çok sayıda çukur da kazmışlardır. Sarhoş olduğu bir sırada yanına aldığı yirmi süvari ile birlikte kaleye girmeye çalışan Gürcü Komutanı, kale suru önünde atının ayağının tökezlemesi neticesinde bu çukurlardan birisine düşmüştür. Bu sırada kaleden olan biteni izleyen Eyyübî askerleri derhal harekete geçerek İvane'yi esir almış ve el-Melikü'l-Evhad'a götürmüşlerdir. Komutanlarının esir düştüğünü gören Gürcü askerleri ise moral ve motivasyon açısından çöküntüye uğramışlardır. İvane'ye bir komutana nasıl muamele edilmesi gerekiyorsa o şekilde muamele eden el-Melikü'l-Evhad, bağlarını çözerek ona lütuf ve ikramlarda bulunmuştur.⁸⁵ İvane ile el-Melikü'l-Evhad arasında yapılan görüşmeler neticesinde iki taraf arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre: Gürcüler ellerinde tuttıkları 5 bin Müslüman esiri serbest bırakacaklar, 100 bin dinar kurtuluş akçesi ödeyecekler ve daha önceden ele geçirdikleri kaleleri geri vereceklerdir. Bunun yanında İvane kızını, el-Melikü'l-Evhad ile evlendirecek ve bu anlaşma 30 yıl boyunca geçerli

⁸³ İbnü'l-Esir, s.241-244; Abû'l-Farac, s.492-493; İbn Kesîr, s.144; Üremiş 2005, s.166; Merçil 1991, s.221; Şeşen 1995, 12, s.22.

⁸⁴ İbn Kesîr, 13, s.149.

⁸⁵ İbn Vâsıl, s.201; İbn Kesîr, s.149; El-Ömerî, s.342; Vardan 1937, s.218; Kazvînî 1960, s.524; Turan 2013b, s.123; Çakıroğlu 2008, s.126; Subaşı 2015, s.31; Kırzioğlu 1992, s.143; Lordkipanidze 1987, s.153; Peacock 2006, 56, s.136; Minorsky 1953, s.149-150.

olacaktır.⁸⁶ Her ne kadar kaynaklarda bu anlaşmanın maddeleri üzerinde bir ittifak söz konusu olmasa da kesin olan bir şey vardır ki o da bu seferin Gürcülerin, Kraliçe Tamara devrinde bu bölgeye yönelik olarak gerçekleştirdikleri son sefer olmasıdır.

Tamara devrinin sonlarına doğru eskiden beri Gürcülerin üstünlüğünü kabul etmiş olan Kafkasya'nın kuzeyindeki bazı halklar Gürcülere karşı isyan etmişlerdir. Bunun üzerine harekete geçen Kraliçe Tamara hemen bir ordu hazırlamış ve onların üzerine yollamıştır. İvane Mkhargrdzelidze liderliğinde üç ay boyunca bölgede akınlar gerçekleştiren bu ordu, bütün zor şartlara rağmen isyan eden halkları dize getirmiş ve kendilerine esir ve vergi vermeleri karşılığında onlarla barış anlaşması yapmıştır. Böylece Gürcüler bu Kafkas halkları üzerinde tam bir kontrol sağlanmış ve onları vassalları yapmışlardır.⁸⁷ Bu dönemde Kuzey Kafkasya'da bulunan Osetin, Kıpçak, Çeçen-İnguş ve Avarlar Gürcülere sıkı sıkıya bağlı hale gelmişlerdir.⁸⁸ Böylece Kafkasya'nın kuzeyinde de tam bir otorite sağlanmıştır.

Kraliçe Tamara 1207'de kocası David Soslan'ın hayatını kaybetmesinin ardından oğlu Giorgi'yi kendisine yardımcı olarak tayin etmiştir. 1213 yılında hayatını kaybetmeden önce oğlu Giorgi Laşa (1213-1223) ile kızı Rusudan'ı

---

⁸⁶ İbn Vâsıl, s.201; Çakıroğlu 2008, s.126; Peacock 2006, s.136; Minorsky 1953, s.150. Kaynaklarda bu anlaşmanın maddelerine ilişkin olarak birbirinden farklı bilgiler verilmektedir. el-Ömerî bu anlaşmanın neticesinde Gürcülerin 5 bin esiri serbest bırakacaklarını, 100 bin dinar kurtuluş akçesi ödeyeceklerini, birkaç kaleyi geri vereceklerini ve anlaşmanın 3 yıl geçerli olacağını (El-Ömerî, s.342), İbn Kesîr, Gürcülerin İvane'nin özgürlüğü için 200 bin dinar kurtuluş akçesi vereceklerini, ellerinde tuttukları 2 bin Müslüman esiri serbest bırakacaklarını, Melikü'l-Evhad'ın topraklarına sınırdaş olan 21 kaleyi Eyyûbîlere vereceklerini, Melikü'l-Evhad'ın yapacağı savaşlarda Eyyûbîler safında yer alacağını ve İvane'nin kızını Melikü'l-Eşref Mûzaffereddin Mûsâ ile evlendireceğini (İbn Kesîr, s.149-150), Ebû Şame, İvane'nin 80 bin dinar fidye ödeyeceğini, 2 bin Müslüman esiri serbest bırakacağını, sınırdaki 21 kaleyi teslim edeceğini, kızını Evhad'la evlendireceğini ve onlara tekrar saldırmamayı kabul ettiğini (Ebû Şame, s.75; Turan 2013b, s.123), el-Makrîzî, Gürcülerin 100 bin dinar kurtuluş akçesi vereceklerini, 5 bin Müslüman esiri serbest bırakacaklarını, anlaşmanın 30 yıl süreceğini, İvane'nin kızını dininden ayrılmaması şartıyla Melikü'l-Evhad ile evlendireceğini, birçok kaleyi geri vereceklerini ifade etmektedir. (El-Makrîzî, s.291), Zekeriyâ Kazvînî ise rakam vermeden Müslüman esirlerin serbest bırakılması, çok büyük miktarda bir para ve uzun süreli bir anlaşma neticesinde İvane'nin serbest bırakıldığını belirtmektedir (Kazvînî, 1960, s.574; Turan 2013b, s.123). Anlaşmaya ilişkin hiçbir detay vermeyen Vardan'a göre ise İvane "kardeşinin şanlı ismi" ve kızını Melikü'l-Eşref'le evlendirmesi sayesinde serbest kalmıştır (Vardan 1937, s.218).

⁸⁷ Brosset 2003, s.420-421; *Kartlis Tskhovreba*, s.276; Metreveli 2010, s.156-157; Lordkipanidze 1987, s.156-157; Rayfield 2012, s.116.

⁸⁸ Özkan 1968, s. 85; Tellioglu 2009, s.95.

(1223-1245) Gürcü ileri gelenlerine emanet eden Kraliçe, bundan kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir.⁸⁹

Gürcülerin “Altın Çağ” olarak adlandırdıkları Kraliçe Tamara devri, Gürcistan’ın siyasi, iktisadî ve kültürel açıdan zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Rusya, İran, Suriye ve Mısır’a kadar uzanan ticarî ilişkiler tesis eden Gürcü Kraliçesi yeni kentlerin kurulmasını, büyüyüp gelişmesini, ticaret ve el sanatlarının daha da gelişmesini sağlamıştır.⁹⁰

Tamara döneminin yaklaşık 20 yılı sürekli büyük ve küçük çaplı savaşlarla geçmiştir. Bu savaşlar Gürcistan için büyük ekonomik kaynaklar meydana getirmiştir. Çünkü onlar kazandıkları her savaş sonrasında çok zengin ganimetlerle ülkelerine dönmüşlerdir. Bu ganimetlerden en büyük payı feodaller alırken, onların toprakları üzerinde yaşayan halk bu ganimetten az miktarda bir pay almıştır. Bunun yanında Gürcüler gerçekleştirdikleri bu seferler neticesinde çevrelerinde kendilerine sorun çıkartabilecek olan güçlerin önüne de set çekmişlerdir.

Gürcüler elde ettikleri bu başarılar neticesinde XIII. yüzyılın başlarında güney sınırlarında üstünlüğü ele geçirmişler ve güneydoğu ve güneybatı yönünde ülke sınırlarının güvenliğini garanti altına almışlardır. Gürcüler, Türklerle aralarında uzun süre devam eden bu mücadeleler neticesinde üstünlük kazanmışlar ve kendilerine yönelik Türk tehdidini engellemişlerdir. Onlar ayrıca kuzeydeki Kafkas halklarını da kendi etraflarında birleştirmişlerdir. XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başlarında Gürcülerin sınırları bu sayede daha da genişlemiştir.⁹¹ Bu dönemde Kuzey Kafkasya, Güneydoğu Kafkasya, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Karadeniz’in güneyi Gürcistan’a bağlı bölgeler haline gelmiştir.

---

⁸⁹ Brosset 2003, s.422-423; *Kartlis Tskhovreba*, s.303; Subaşı 2015, s.32; Berdzenişvili ve Canaşia 2000, s.157; Kırzioğlu 1992, s.143; Tellioğlu 2009, s.109; Rayfield 2012, s.116.

⁹⁰ Çiloğlu 1993, s.48; Metreveli 1992, s.91.

⁹¹ Lordkipanidze 1987, s.156-157; Metreveli 1992, s.93-94. Berdzenişvili ve Canaşia, 2000, s. 155.

KAYNAKLAR

- Abû'l-Farac Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, c. 2, Ankara, 1999.
- Ahmed b. Mahmud Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 2011.
- Aksarayî Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000.
- Al-Bondâri Al-Bondâri, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, Ankara, 1999.
- Allen 2014 W.E.D. Allen, *A History of Georgian People*, London.
- Aydoğmuşoğlu 2014 Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, Ankara.
- Bedirhan 2014 Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Ankara.
- Berdzenişvili ve Canaşia 2000 Nikoloz Berdzenişvili - Simon Canaşia [İvane Cavahişvili], *Gürcistan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul.
- Brosset 2003 M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, Ankara.
- Çakıroğlu 2008 Hülya Çakıroğlu, *Müffericü'l Kürûb'a Göre Selâhaddin Eyyübî Sonrası ve el-Melikü'l Âdil Dönemi (h. 590-615 / m. 1194-1218)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Çiloğlu 1993 Fahrettin Çiloğlu, *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, İstanbul.
- Eastmond 1998 Antony Eastmond, *Royal Imagery In Medieval Georgia*, Pennsylvania.
- Ebû Şâme Ebû Şâme el-Makdisî, *Teracimu Ricâli'l-karneyn es-Sadis ve 's-sâbi (ez-Zeyl'ale'r-Ravzateyn)*, nşr. Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî, Beyrut, 1974.
- El-Hüseynî Şadrüddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara, 1999.
- El-Makrîzî Ebu'l Abbas Takıyüddin Ahmed b. Ali b. Abdulkadir El-Makrîzî, *es-Sülûk li-Marifeti'l Düvelî'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Alâ, 1, Beyrut, 1997.
- El-Ömerî Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-Mesâlikü'l Ebsâr-*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2014.

- Erdem 1997 İlhan Erdem, “XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu’nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 19, S. 30, s.57-68.
- Erdem 2002 İlhan Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, *Türkler*, 6, Ankara, s.383-424.
- Er-Râvendî Muhammed b. Ali b. Süleyman Er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, c. 2, çev. Ahmed Ateş, Ankara, 1999.
- Golden 2003 Peter B. Golden, “Cumanica I: The Qipçaqs in Georgia”, *Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe Turks, Khazars and Qipchaqs*, Cornwall, s.45-86.
- Gumilëv 2006 L. N. Gumilëv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, 1, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul.
- Gümüş 2006 Nebi Gümüş, “İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, s.199-219.
- Gürbüz 2002 Osman Gürbüz, *Saltuklular*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Hahanov 2004 A. Hahanov, *Panaret’in Trabzon Tarihi*, çev. Enver Uzun Trabzon.
- İbn Bibi İbn Bibi (El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca’feri Er-Rugadi), *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçukname) I*, haz. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- İbn Kesîr İbn Kesîr, *El-Bidaye ve’n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, c. 13, İstanbul, TY.
- İbn Vâsıl İbn Vâsıl, *Kitabu Müferricü’l Kürûb fî Ahbârî Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyal, III, Kahire, 1953.
- İbnü’l-Esir İbnü’l-Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Târîh Tercümesi*, c. 12, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987.
- Kanat 2015 Cüneyt Kanat - Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, İstanbul.
- Kartlis Tskhovreba* *Kartlis Tskhovreba - A History of Georgia-*, Ed. Roin Metreveli, Stephen Jones, Tbilisi, 2014.
- Kaya 2006 Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara.
- Kazvînî 1960 Zekeriya Kazvînî, *Asarü’l-Bilâd*, nşr. Wastenfeld, Leipzig, 1848, 1960.
- Kazvînî 2015 Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhan-i Selçukiyân)*, yay. Ayşe Ayna vd., ed. Erkan Göksu, İstanbul, 2015.

Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları

- Keçiş 2013 Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara.
- Keleş 2016 Nevzat Keleş, *Şeddâdiler (951-1199) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, İstanbul.
- Kırzioğlu 1953 Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, c. 1, İstanbul.
- Kırzioğlu 1992 Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara.
- Lordkipanidze 1987 Mariam Lordkipanidze, *Georgia in the 11th-12th Centuries*, ed. George B. Hewitt, Tbilisi.
- Merçil 1991 Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara.
- Metreveli 1992 Roin Metreveli, *Queen Tamar*, Tbilisi.
- Metreveli 1995 Roin Metreveli, *Georgia*, Nashville-Tennessee.
- Metreveli 2010 Roin Metreveli, *The Golden Age -Georgia From The 11th Century To The First Quarter Of The 13th Century-*, Tbilisi.
- Mikaberidze 2007 Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, Lanham-Maryland-Toronto-Plymouth.
- Miller 2007 William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul.
- Minorsky 1953 V. Minorsky, *Studies in Caucasian History*, London.
- Muhammedoğlu 1995 Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Erdebil", *DİA*, XI, İstanbul.
- Müneccimbaşı Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay. Ali Öngül, İzmir, 2001.
- Ostrogorsky 2015 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara.
- Özaydın 2009 Abdülkerim Özaydın, "Saltuklular", *DİA*, c. 36, İstanbul, s.54-56.
- Özkan 1968 Ahmet Özkan (Melaşvili), *Gürcüstan -Tarih Edebiyat Sanat Folklor-*, İstanbul.
- Peacock 2006 Adrew C. S. Peacock, "Georgia and Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries", *Anatolian Studies*, v. 56, s.127-146.
- Rasonyi 2006 Laszló Rasonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", çev. Yusuf Gedikli, *Doğu Avrupa'da Türklük*, İstanbul, s.113-139
- Rayfield 2012 Donald Rayfield, *Edge of Empires A History of Georgia*, London.
- Runciman 1987 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, c.3, Ankara.
- Sevim ve Merçil 1995 Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara.
- Sevim ve Yücel 1989 Ali Sevim - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara.

- Smbat *Smbat Sparapet's Chronicle*, çev. R Bedrosian, New Jersey, 2005.
- Solmaz 2014 Gürsoy Solmaz, “Gürcü Kraliçesi Tamara’nın Sarıkamış (Micingert) Savaşı (23-31 Temmuz 1202)”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, s.171-180.
- Step’annos Orbelean* *Step’annos Orbelean’s History of the State of Sisakan*, çev. Robert Bedrosian, New Jersey, 2015.
- Subaşı 2015 Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-*, İstanbul.
- Sümer 1989 Faruk Sümer, “Ahlatşahlar”, *DİA*, c. 2, İstanbul, s.24-28.
- Sümer 2015 Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, Ankara.
- Şeşen 1995 Ramazan Şeşen, “Eyyûbiler”, *DİA*, c. 12, İstanbul, s.20-31.
- Tellioğlu 2004 İbrahim Tellioğlu, “Trabzon Rum Devleti’nin Kuruluşu Hakkında Tartışmalar”, *Erdem*, c. 14, S. 41, s.139-146.
- Tellioğlu 2009 İbrahim Tellioğlu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Trabzon.
- The Georgian Chronicle* *The Period of Giorgi Lasha*, ed. S. Qaukhchishvili, çev. Katharine Vivian, Amsterdam, 1991.
- Toumanoff 2017 Cyrill Toumanoff “Gürcü Kraliçesi Tamar ve Trabzon İmparatorluğu’nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine”, çev. Murat Keçiş, Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 22, s.251-268.
- Turan 1979 Osman Turan, “Süleyman-Şah II”, *İA*, c. 11, İstanbul, s.219-231.
- Turan 2013a Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- Turan 2013b Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- Ünsi 1942 Ünsi, *Ünsi’nin Selçuk Şehnamesi*, çev. Mehmet Ferit Uğur, Konya, 1942.
- Üremiş 2005 Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Ankara.
- Vardan 1937 Müverrih Vardan, “Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)”, çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 1-2, 1937, s.159-255.
- Vardan 2007 Vardan Arewelts’i, *Vardan Arewelts’i’s Compilation of History*, çev. Robert Bedrosian, New Jersey, 2007.
- Vasiliev 2016 Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul.